

חוויות ומחשבות של חיילים יהודים בצבא האדום (על פי מכתבים ויומנים של יהודים בצבא האדום, בשנים 1944–1945)

לאוניד סמילוביץקי
תרגם: לאוניד (ליאון) גרשוביץ
ערך: עמרי אדומי

מבוא

מה עוזר לאדם להחזיק מעמד ולהישאר חי בעת מלחמה? טרם נמצאה תשובה לשאלה זו. לכל חייל שהיה במלחמה יש מה לומר עליה, ואנחנו צריכים להאמין לו שהרי הוא חזר בחיים. אין כמעט תשובה לשאלה אם מותו של אדם במלחמה הוא עניין של מקרה או תוצאה של דפוס התנהלות. לכל חייל שלא זכה לראות את סוף המלחמה היו חיים ספציפיים ומוות ספציפי. ניתן להתכונן למלחמה במשך זמן רב, ללמוד מהניסיון של מישהו אחר, להתאמן, לנסות לתאר את כל הפרטים הקטנים, להיזהר, ועדיין למות בקרב הראשון.

מה עזר לחייל לשרוד? ראשית, זו האמונה שהוא יישאר בחיים, שלא ייהרג. אמונה זו נתנה כוח להתגבר על המכשולים הקשים ביותר, לעמוד בעומס, לעמוד במקום שאחרים לא יכלו להרשות לעצמם - לא לקפוא, לא לטבוע, לא להישרף, לא למות מרעב, לא לקרוס תחת נטל כבד. לחוויית החייל הייתה חשיבות רבה. לא לתת לאויב לאתרו, אלא להתחפר

באדמה, לבנות מחסה וליצור חפירה; לראות ולהעריך נכון את הסכנה, לא להראות פחדנות, אך גם לא להסתכן לשווא; ללמוד כיצד להתנהג בזמן ירי ארטילרי, בזמן הפצצה; לשמוע את שריקת הקליע, ההפצצה או המרגמה ולא לפחד; להיצמד לקרקע, לזחול נכון, לחפש מחסה מיטבי; לטפל במיומנות בכלי הנשק, לשלוט במיומנויות של קרב כידונים וקרב פנים אל פנים, לירות מדויק - כל דבר קטן עשוי היה להציל חיים.

הסכנה הגדולה ביותר במלחמה הייתה מוות עיוור, שכונה בחזית 'מוות טיפשי', ממוקש, מכדור תועה. לכל חייל שלחם בחזית יש סיפורים משלו על כך שהיה בר מזל יותר מאחרים, שכן חבר שהיה סמוך נפל חלל, ואילו הוא לא נפגע. רבים האמינו שהגורל נקבע מראש ואי אפשר לשנותו ודגלו בתפיסה פטליסטית. הסיפורים כיצד אדם כמעט מת במלחמה, אך שרד, נותרו בזיכרונו של החייל לעד, כאירוע מרגש במיוחד. לעיתים קרובות בהתכתבות ביניהם הם נוכחו ש'הפעם' החייל שרד, אך לא ידעו כמה זמן זה יימשך כך. ושוב התעוררה הדילמה אם מדובר במזל או בגורל, במקריות או בדבר מה סדור ומכוון. בברית המועצות האתאיסטית לא עודדו אמונה בגורל, אך במהלך שנות המלחמה העלימו השלטונות מכך עין.

המכתבים מספרים על מה חשב האדם כשיצא למלחמה, כשהיה בקו החזית, כשהתכוון למתקפה, כשהשתתף בקרב וכשהקרב שכך. הוא הצליח לחשוב לרגע ולהפנים שעדיין נותר בחיים. המכתבים ביטאו תקשורת בין אנשים קרובים שחלקו אלו עם אלו את פנימיותם, את הדאגות ואת השמחות, העבירו את מחשבותיהם, את רגשותיהם ואת תקוותיהם. הם ראו לנכון לעשות זאת, שכן הפנימו שהקרב הבא עלול להיות האחרון עבורם. על סמך זה, מכתבי החיילים הם מקור ראשוני הראוי לאמון רב. במכתבים מהחזית אי אפשר לקרוא על פקודת סטלין¹ 227 - 'אף צעד אחורה', שהשלימה אותה פקודה 270,² כמו גם על פלוגות החסימה של אָן-

1 "על אמצעים לחיזוק המשמעת והסדר בצבא האדום ואוסרים על נסיגה בלתי מורשית מעמדות לחימה" או בשפה המקובלת "אף צעד אחורה!" - פקודת סטלין מספר 227 מיום 28 ביולי 1942.

2 "על אחריותם של אנשי הצבא למסירת והפקרת נשק לאויב" - צו מטה הפיקוד העליון של הצבא האדום מספר 270, מ-16 באוגוסט 1941, כל מפקד או עובד פוליטי היה חייב להילחם עד הסוף, ונאסר עליו להיכנע לאויב. אפשר היה לירות בהם במקום עקב היותם עריקים, ובני משפחותיהם היו נתונים למעצר ונשללו מהם כל היתרונות והתמיכה הממשלתיים.

קה-נה-דה (NKVD)³ שעמדו מאחורי הלוחמים, כמו שלא נאמר על יחידות העונשין⁴ שהושלכו לאזורים המסוכנים במיוחד. הם היו צריכים 'לכפר על אשמתם' עד הדם הראשון או ליפול בקרב.

החיילים היהודים פחד ליפול בשבי, משום שלא היה אפשר לשרוד בו. אם נשבו ושרדו את השלב הראשוני, היהודים היו הראשונים שנמלטו מהשבי, לוו הייתה להם הזדמנות לכך, או לחלופין העדיפו לשלוח יד בנפשם.⁵ כיצד להסביר את הגילויים הללו במכתבי החיילים? מדוע לעיתים קרובות לא פחדו מחבריהם לגרום לכאב ולחרדה אצל יקיריהם, שלא היה להם מה לענות אלא להשתתף בצערם.

קרובי משפחה הבינו שלא הכול כתוב בגלוי, שזה רק חלק קטן ממה שקרה במלחמה. המכתב נע בכיוון אחד בין שבועיים לחודש וחצי. במהלך הזמן הזה בהחלט יכול היה המוות לקחת את חייהם של מחברי המכתבים. כולם הבינו שכל עוד המכתבים הגיעו, עדיין נותר החייל בחיים. אין זה מקרה שבאותיות אנו נתקלים לא פעם בביטוי החוזר על עצמו שוב ושוב - "חי וקיים, בינתיים".⁶ לפעמים הם הסכימו מראש לכתוב את האמת בלי להסתיר דבר, אולם האם יש ודאות שאכן כך היה? הרי הכתיבה ארכה זמן רב, בעוד לא לכולם היו הרצון, היכולות או התנאים לכך. לכן הכותבים ניסו להכניס מקסימום מחשבה במינימום שורות ומילים. מרבית המכתבים אינם מספקים פירוט על הקרבות ועל ההתייחסויות לתפניות מסוכנות ביחס לגורלו של החייל. העיקר היה לשלוח מכתב 'פשוט', להזכיר לקרובים שהחייל חי, בריא ונלחם, ושהוא לא שכח את ביתו, נשאר נאמן למשפחתו, ולא מאבד תקווה להיפגש שוב. כשהקרובים דרשו פרטים הם קראו בתגובה: "אני בחיים, פרטים - בשיחה פנים אל פנים".

3 פלוגות החסימה – הוצבו מאחורי הכוחות העיקריים כדי לשמור על משמעת צבאית וכדי למנוע את בריחתם של אנשי הצבא משדה הקרב. הללו נוצרו על פי צו אן-קי-י-די של ברית המועצות מספר 00941 מ-19 ביולי 1941. ראה: E.B. Ковыршин. «К вопросу о заградительных отрядах в Красной армии // Военно-исторический журнал, 2008 г., № 4, с. 28–29»

4 יחידות עונשין היו יחידות צבאיות מיוחדות של הצבא האדום, ובתקופת המלחמה, כעונש, נשלחו לשם חיילים וקצינים שביצעו פשעים (למעט פשעים חמורים שבגינם הוטל עונש מוות) והורשעו בידי בית הדין הצבאי. נשים לא נשלחו ליחידות העונשין.

5 Aron Sheyer, *Pariahs among the pariahs. Soviet-Jewish POW's in German Captivity, 1941–1945*, Jerusalem: Yad Vashem, 2016

6 *מכתבו של דוד גוטמן לסמואיל גוטמן שבסרטוב*, 18 בנובמבר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].

יהודים בצבא האדום

ביום פרוץ המלחמה ב-22 ביוני 1941 גויסו לשירות הצבאי אזרחים סובייטים שנולדו בשנים 1905-1918 (14 שנתוני גיוס). למרות קשיי הגיוס בשבועות הראשונים של המלחמה, הקשורים להתקדמות מהירה של הכוחות הגרמניים, לאחר התארגנות מהירה, נשלחו לחזית 5 מיליון ו-300 אלף חיילים ומפקדים.⁷ במאי 1945 היו 12 מיליון ו-840 אלף איש בצבא ברית המועצות, בהם יותר ממיליון חיילים וקצינים פצועים ששהו בבתי החולים.⁸

במלחמה הסובייטית-גרמנית, שבהיסטוריוגרפיה הסובייטית כונתה 'המלחמה הפטריוטית הגדולה', בני כמעט מאה לאומים שהיו בברית המועצות לחמו בשורות הצבא האדום כ-165-170 אלף קצינים, וכ-300 אלף חיילים יהודים.⁹ לדברי פרופ' יצחק ארד, בשנים 1941-1945 שירתו 490-520 אלף יהודים בצבא הסובייטי. מספר זה לא היה קבוע לאורך המלחמה. בשנת 1944, עם שחרור אוקראינה ובלארוס, גויסו לצבא אלפי פרטיזנים יהודים שלחמו בגרמנים ביערות, וכמה יהודים ששרדו את הכיבוש. כמה צעירים יהודים מאזורי הפינוי גויסו באביב 1945 ושירתו תקופה קצרה, לפעמים כמה חודשים.¹⁰ לדברי ד"ר אהרון שנייר מ'יד ושם', 501 אלף יהודים לחמו בצבא האדום במהלך המלחמה. מספרם הוא כ-16 אחוזים מכלל האוכלוסייה היהודית בברית המועצות - 3 מיליון ו-28 אלף איש בגבולות שלפני 1 בספטמבר 1939. בהשוואה לשנת 1939, במהלך שנות המלחמה גדל מספר היהודים בצבא האדום פי 14. רוב היהודים ששירתו

M.M. Kir'yan (Ed.), *Velikaya Otechestvennaya vojna 1941-1945: Slovar'-spravochnik. (The Great Patriotic War 1941-1945: Dictionary-reference book)*, Moscow, 1988, p. 12, 14, 15

G.F. Krivosheyev (Ed.), *Grif sekretnosti snyat: Poteri vooruzhennykh sil SSSR v voynakh, boyevykh deystviyakh i konfliktakh: Statisticheskoye issledovaniye (The classification is removed: Losses of the armed forces of the USSR in wars, hostilities and conflicts: Statistical research)*, Moscow, 1993, p. 14; In more detail: S. Kropachev and Ye. Krinko, *Poteri naseleniya SSSR v 1937-1945 gg.: masshtaby i formy (Losses of the USSR population in 1937-1945: scales and forms)*, Moscow, 2012, p. 350

F.D. Sverdlov, *Podvigi soldat-yevreyev v boyakh. Chast' pervaya, god 1941 (Feats of Jewish soldiers in battles. Part one, year 1941)*, Moscow, 1994, p. 12

I. Arad, *Oni srazhalis' za Rodinu. Yevrei Sovetskogo Soyuz v Velikoy Otechestvennoy voyne (They fought for their homeland. Jews of the Soviet Union in the Great Patriotic War)*, Moscow-Jerusalem, 2011, p. 36-37

בחזית (80 אחוזים) היו חיילים רגילים וקצינים זוטרים. על פי פרופ' פיודור סברדלוב, בקטגוריה של הקצונה הבכירה היו 305 אנשים, כלומר 2.2 אחוזים. על פי נתוני מפקד האוכלוסין בשנת 1939, אחוז זה גבוה משיעור האוכלוסייה היהודית בברית המועצות (1.7 אחוזים).¹¹ מספרם של המפקדים היהודים יכול היה להיות יותר מפי אחד וחצי, אלמלא ההשלכות של הדיכוי הנוראי בשנים שלפני המלחמה.¹²

מסיבות ברורות בכתבי העת הסובייטים נכתב יותר על גבורה רוסית וסובייטית. אפשר היה ללמוד בפירוט על מעללי גבורה של יהודים מעיתון 'אייניקייטי'. עם זאת בגלל אי-ידיעת שפת היידיש ובגלל הריחוק של האזורים שבהם הופץ עיתון זה, יהודים רבים לא קראו אותו.¹³ יהודים תפסו את המלחמה לא רק כמלחמתה של גרמניה בברית המועצות, אלא בעיקר כמלחמתה של גרמניה הנאצית ביהודים. היהודים לא הבדילו את עצמם משאר לוחמי הצבא האדום. עם זאת, המערכת הממלכתית הסובייטית והמדיניות של המפלגה הקומוניסטית הבדילו אותם מהסביבה הכללית, ויצרו קרקע פורה לאנטישמיות. על רקע זה אפשר להבין את רצונם של היהודים להפיג את המיתוס השקרי בנוגע לתכונות השליליות שייחסו להם, בכללן חוסר יכולתם להילחם כביכול, סטנדרט כפול, צביעות, אופורטוניזם, ורצון להסתתר מאחורי כתפיו של חייל רוסי, אוקראיני או בלארוסי. רוב החיילים והקצינים היהודים בצבא האדום היו אתאיסטים. לא היו להם שאלות כיצד לקיים את המסורת היהודית בתנאי לחימה, וממילא סוגיה זו לא הייתה רלוונטית ובלתי אפשרית בצבא האדום.

חלקם של היהודים בקרב החיילים הסובייטים שהוענקו להם אותות הצטיינות במהלך שנות המלחמה היה רב. על פי הנתונים, באוקטובר 1942 הוענקו 5,163 אותות הצטיינות ליהודים, וב-1944 - 32,670.¹⁴ נכון ל-1-

11 F. Sverdlov, *Yevrei-Generaly Vooruzhonykh Sil SSSR: Kratkiye Biographii* (Jews Generals of USSR military: short biographies), Moscow, 1993, p. 14

12 בשנים 1936–1939 הוצאו להורג 180 יהודים מקרב הפיקוד והצוות הפוליטי הגבוה ביותר של הצבא האדום ושל הצי הסובייטי.

13 Arkadi Zeltser (Ed.), *To Pour Out My Bitter Soul. Letters of Jews from the USSR 1941–1945*, Jerusalem: Yad Vashem, 2016, p. 23

14 Itzik Fefer. "Felker-brider" // Einikite, March 2, 1944, p. 3

באפריל 1946, מספר היהודים שקיבלו אותות הצטיינות עמד על 123,822. מבחינת מספר אותות ההצטיינות דורגו היהודים במקום הרביעי בקרב עמי ברית המועצות, ואילו מבחינת חלקם היחסי באוכלוסייה הסובייטית הם דורגו במקום השביעי.¹⁵

על פי הסטטיסטיקה הרשמית של משרד ההגנה של הפדרציה הרוסית, 142,500 יהודים נהרגו בלחימה או נספו בשבי. כמה חיילים יהודים נרשמו כרוסים, ליטאים, טטרים, אוזבקים, צוענים וכו'. לפי מקור אחר, נהרגו 198 אלף (39.6 אחוזים) מכלל אנשי הצבא היהודים. לשם השוואה, סך כל האבדות של הכוחות הסובייטיים הסתכם באותה תקופה ב-25 אחוזים.¹⁶ בקרב ההרוגים והנעדרים, ואלו שמתו מפצעים, היו 77.6 אחוזים חיילים ומפקדים זוטרים, ו-22.4 אחוזים היו בדרגת סג"ם, סגן וסגן בכיר.¹⁷ פירוש הדבר שכל הנתונים על אודות יהודים בצבא האדום זקוקים לבירור נוסף. המלחמה בגרמניה הנאצית גרמה לנדידה מסיבית של האוכלוסייה. 16.5 מיליון איש פונו או ברחו ממקומות מגוריהם מלפני המלחמה (כולל ממוסקווה ולנינגרד). יותר מ-80 מיליון אזרחים סובייטים מצאו עצמם תחת כיבוש גרמני או רומני. כ-11 או 12 מיליון מהם נספו, מתוכם 2.5 מיליון יהודים שהתגוררו בגבולות ברית המועצות שלפני 22 ביוני 1941. כמיליון מאותם יהודים חיו בגבולות אלה מסתיו 1939.¹⁸

מוטיבים במכתבי היהודים הצימאון לחיים

תאוות החיים הייתה ההרגשה העיקרית של אדם שיצא למלחמה וחש קרבת מוות. מילים נעלות על אהבת המולדת, על פטריוטיות, על הקרבה עצמית, על חובתו הקדושה של אזרח, על הצורך להגן על מי שנשאר בבית, על אלו שליוו אותו וקיוו לשובו - כל אלו זזו הצידה. ערכים אלה התגמדו

Aron Shneyer, Plen. *Sovetskiye voyennoplennyye v Germanii, 1941–1945 gg* (Captivity. Soviet prisoners of war in Germany), Moscow–Jerusalem, 2005, p. 354 15

שם, עמ' 341. 16

Ocherki yevreyskogo geroizma (Essays on Jewish Heroism). Kiev 1997, vol. 3, p. 449 17

Arkadi Zeltser (Ed.), *To Pour Out My Bitter Soul. Letters of Jews from the USSR 1941–1945*, Jerusalem: Yad Vashem, 2016, p. 12–14 18

מול רצון אחד בלבד - להישאר בחיים. להישאר בחיים, אבל באיזה מחיר? להישאר בחיים בלי לאבד את הכבוד, ולשם כך היה צריך לנצח. הרצון לחיות יצר תעצומות בלתי צפויות. מכתבים הביתה הכילו תובנה זו שגבלה בהפתעה כנה. יורי פינסקי כתב לקרוביו, שפונו לסול-אילצק, שמעולם לא חשב שהוא כל כך קשוח ועיקש - הוא עבר ניסיונות גדולים וחזר בריא ושלם.¹⁹ במכתב של ולדימיר אילייבסקי לאימו כתב כי כבר כמה פעמים ניסה המוות עם כפותיו האיומות 'לקחת' אותו, אך בכל פעם לא אפשרו החיים זאת והצילו אותו: "כן, אני חי, אני רוצה לחיות, אני נלחם על החיים, ולכן אני צריך לחיות".²⁰

אדם שעמד על סף חיים ומוות חלק את פחדיו ואת דאגותיו. עם זאת, זו לא הייתה פחדנות, אלא זו הייתה אמת אכזרית שחיילים לוחמים לא התכוונו להסתיר. במכתב של ולדימיר צ'וברוב לאחותו רוזה הביע את כאבו ואת חששותיו: "בקרוב אחד, תוך שעה או שעתיים, עפים מאות ראשים".²¹ יצחק בילקיס כתב בדצמבר 1942 כי ההצלחה כרוכה במחיר קורבנות גדולים: "בכל מקום חזיתית. לתקוף בכל מקום, ויהי מה: מתוך 300 חיילי גדוד העונשין נותרו 26 בלבד... אני נזכר במפקדים טובים ומפוארים. זה התפוצץ כשעלה על מוקש, השני נהרג בצורה אחרת". ולסיכום: "אם אחזיק מעמד ואשרוד, אז אחשב את עצמי כגאון... את ה'אם' הזה אני מכיר היטב ולא משלה את עצמי בתקווה להישאר בחיים. זה תמיד חמישים-חמישים".²²

לאחר שהייה בחזית קיבל העולם מאפיינים שונים לחלוטין. מנשה וייל כתב לאשתו בלה וייל-נובאק באחד ממכתביו: "אינך יכולה לדמיין איזו תחושה את חווה כאשר לאחר יותר מחודשיים של היותך מתחת לאפו של האויב, את פתאום מוצאת את עצמך במקום בו תוכלי ללכת בגובה

19 מכתבו של יורי פינסקי לקרוביו בסול-אילצק, 5 במרץ 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].

20 מכתבו של ולדימיר אילייבסקי לאימו ילנה בכפר רולדור שבמחוז סרטוב, 27 באוקטובר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של אילייבסקי).

21 מכתבו של ולדימיר צ'וברוב לאחותו רוזה בעיר נמגן שבאוזבקיסטן, 17 ביולי 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].

22 יומנו של ולנטין (יצחק) בילקיס, 6 בדצמבר 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].

מלא. בלי לחשוש מכדורי צלפים ומפגזים ומרגמות הנוחתים ללא הרף".²³ דמיטרי פולאק כתב להוריו במוסקווה: "ברוב הכתבים של גורקי אנשים מתלוננים על כך שהם לא מכירים את חוויית החיים במלואה. בזמנו חושבים איך לשרוד ולא להרג".²⁴ ולדימיר אילייבסקי, במכתב לאימו, השלים את המחשבה הזו: "איך אני רוצה שתסתיים המלחמה הארורה הזו! קשה להסביר. מיליונים נספו, ואנחנו עלולים למות במהלך הלחימה באויב. מאושר הוא שיראה את החיים העתידיים עם סיום מלחמת העולם, כמוה העולם טרם ידע".²⁵

אל מול המוות, הבינו החיילים בחזית שאף אחד חוץ מהם לא יודע מהי מלחמה ובאלו תנאים הם חיים ונלחמים. דבר אחד הוא לעסוק במושג המוות באופן מופשט, ודבר אחר - לראותו במו עיניך, להרגיש את קרבתו לעצמך. אינה פרוג כתבה לאימה שבמוסקווה: "אמא! חיים! לחיות! הבנתי את ערכם. אבל לחיות כמו שרוצים, כמו שצריך, כמו שראוי, איך שאני רוצה - בהיר, מעניין וקשה".²⁶ מנשה וייל כתב: "לאחרונה ניסיתי בכל כוחי להחזיק את עצמי בידיים, כי העצבים שלי מאוד רופפים והלב שלי חלש מאוד, אבל רוצה להחזיק מעמד עד סוף המלחמה". לפעמים התגנבה המחשבה הבוגדנית להיפרד מהחיים ובכך לשים קץ לייסורים, אולם רק המחשבות על בית, על המשפחה, על האשה ועל הילדים, הרחיקו את האדם מצעד כזה. "כמה פעמים חיפשתי את המוות כגאולה, אבל תמיד סילקתי את המחשבה הזו, רק כיוון שזכרתי כמה מצער זה יהיה עבורך. ואז חזר אלי הרצון לחיות שוב ואני התחזקתי, המשכתי הלאה, ולא האמנתי לעצמי שסבלתי את מה שנראה לי כבלתי אפשרי לחלוטין".²⁷ עם זאת, כשאדם במלחמה נתפס לתחושת אבדון, הסכנה לחייו גברה פעמים רבות. לייב סורוקה כתב בשנים 1942-1943 באופן קבוע למשפחתו, שפונתה לסיביר, כי לא ישרוד: "המלחמה דורשת קורבנות. אני יכול להיות

23 מכתבו של וייל לאשתו בלה וייל נובק בבוגורוסלן שבמחוז צ'קאלוב, 30 בדצמבר 1942 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של וייל).

24 מכתבו של דמיטרי פולק להוריו במוסקווה, 14 במרץ 1944 [רוסית, ארכיון המחבר].

25 מכתבו של אילייבסקי, 7 בפברואר 1943.

26 מכתבה של אינה פרוג לאמה יקטרינה מנביץ' במוסקווה, 25 באוגוסט 1944 [רוסית, ארכיון המחבר].

27 מכתבו של וייל, 22 בדצמבר 1944.

קורבן כזה, אז אתם חייבים להניח לגביי את הגרוע ביותר. אינני יודע מה צופן עתידי".²⁸ בפברואר 1943 נפצע סורוקה וכתב מבית החולים כי רגלו נפוחה שוב, אולי הוא יקבל הרעלת דם, ושוב שב וחזר שהוא ימות. כשבני המשפחה הצביעו לפני לייבה על הנימה הפסימית המתמדת של מכתביו, הוא ענה שהוא כותב את האמת ולא יכול לנהוג אחרת. בקיץ 1943 נהרג סורוקה בקרב באזור אֶרְיוֹל.²⁹

קרבת המוות אילצה אדם בעת מלחמה להרהר ולהגיע לתובנות פילוסופיות. מנשה וייל כתב במכתבו: "המוות מרחף מעל ראשך כמו שלא היה לפני כן, ולכן אתה רוצה לחיות עוד יותר, ואני מדבר במכתבי על החיים. אני מנסה לדבר ולחשוב פחות על המוות. אם יהיה צורך הוא יבוא בעצמו, אבל אני לא אקרא לו".³⁰ מיכאל אברמוביץ' כתב לאשתו יבגניה: "העיקר לא בגודל המכתב ולא במהותו הפילוסופית, אלא בעובדה שאני חי, שאני אוהב אותך, שאני מצפה לפגוש אותך, שאני משתדל לשרוד בשבילך. זה העיקר וזה יספק אותך לגמרי".³¹ ניקיטה טולסטוי³² כתב לדודתו אנה³³ במרץ 1945 שאף אחד מחבריו לא חשב על המוות, שהרצון לחיות גבר על הכול. אפילו המוות מציית לתחושה כזו - עד כדי כך האדם חזק: "כמה פעמים קראתי מכתבים מקרובי משפחות של חבריי המתים: כולם כותבים על המפגש, על שמחת היום הזה, על כך שהם מצפים לו, בריא ושלים. והאדם הזה כבר לא שם, נקבר באדמה, הרי קברתי אותו - כמו ידיו", והוא הסיק שאם הוא יישאר בחיים, הרי הימצאות בחזית גרמה

-
- 28 **מכתבו של לב (לייב) גרשוביץ' ליה טורובה בטומסק**, 16 בינואר 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].
- 29 סורוקה לייב (1912–1943), יליד העיירה בייִלאַיָה צֶרְקוֹב שבאוקראינה, נקבר בפאתי החווה הקולקטיבית 'פּוֹבְדָה' (ניצחון), באזור אֶרְיוֹל.
Книга памяти воинов-евреев, павших в боях с нацистами 1941-1945 гг., т. 3, с. 372
- 30 **מכתבו של וייל**, 26 בנובמבר 1942.
- 31 **מכתבו של מיכאל אברמוביץ' לאשתו יבגניה ביארוסלאבל**, 20 באוגוסט 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של אברמוביץ' לאשתו).
- 32 נכדו של לב טולסטוי – נכדו של בנו השני של הסופר איליה טולסטוי, בנו של איליה טולסטוי (1897–1970), נולד ביוגוסלביה. במהלך שנות המלחמה פעל בתנועת הפרטיזנים שבסרביה, מ-1944 שירת בצבא האדום, בשנת 1945 עם הוריו שב לברית המועצות.
- 33 אנה טולסטאיה-פופובה היא אחותו הבכורה של אביו של ניקיטה טולסטוי ונכדתו הבכורה של לב טולסטוי, שנשארה ברוסיה.

לצבור אנרגיה חיונית רבה לעתיד.³⁴

משתתפים רבים במלחמה הבינו כי למלחמת העולם השנייה אין תקדימים בהיסטוריה מבחינת היקף הלחימה והקטל, הקרבתה האנושית ואכזריותה. לשרוד באסון כלל-עולמי כזה זהו אושר גדול ומזל של ממש. יעקב סקולסקי כתב על כך לאשתו גניה: "במלחמה כזו שמתנהלת עכשיו, לשרוד יותר משלוש שנים בצבא, בחזיתות, צריך להיות לא רק "מזל" צבאי, אלא גם צריך לעבוד קשה ולהילחם למען המזל הזה".³⁵ כשגרמניה הובסה וטירוף המוות נפסק, חיילים ומפקדים רבים לא הסתירו את הפתעתם. מיכאל גינזבורג כתב להוריו שבבאקו שאין הוא מבין איך שרד: "כמה פעמים היינו במצבים כאלה שלא חלמנו לראות שוב את קרובינו. אבל, ככל הנראה, זה היה המזל שלנו להישאר בחיים".³⁶ אנו מוצאים דברים דומים במכתבו של נאום ביילין: "אני מתנחם רק בידיעה שיצאתי מההוריקן של שתי מלחמות בריא ושלם, מה שאומר שהחיים שלנו יימשכו והמפגש שלנו לא כל-כך רחוק".³⁷

להתרגל למוות

המלחמה אילצה אנשים להתרגל למחשבה על המוות. ורה קופייבה כתבה להוריה שלא קל לראות אדם, שמת בהכרה מלאה, נפרד מאשתו ומבנו, שאת תמונותיהם ראינו זמן מועט לפני כן.³⁸ דוד פנחסיק כתב כי בחזית חושבים יותר מכול על החיים, על העבר, על ההווה, על העתיד, על כל גווניהם וביטוייהם. גם אם חושבים על מוות, זה רק עבור זרים, עבור מי שנמצא בצד האחר של גדר התיל ושדות המוקשים: "אנשים מכינים את המוות הזה ללא לאות באופן שיטתי עד להדהים. זו הפילוסופיה, אנשים

-
- 34 **מכתבו של ניקיטה חרושצ'וב** מהונגריה לאנה טולסטויה-פופובה, 24 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].
- 35 **מכתבו של יעקב סקולסקי לגניה ברוכמן בקוסטנאי שבקזחסטן**, 30 בספטמבר 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של סקולסקי).
- 36 **מכתבו של מוסיי גינזבורג להוריו בבאקו שבאזרבייג'ן**, 2 בספטמבר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של גינזבורג).
- 37 **מכתבו של נאום ביילין לגיטה צ'רנויה באומסק שבמערב סיביר**, 30 בדצמבר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של ביילין).
- 38 **מכתבה של ורה קופייבה להוריה בקאלאץ' שבמחוז וורונז', ללא תאריך** [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבה של ורה קופייבה).

חושבים על החיים, על עניינים ארציים ואנושיים. ובה - כוחם".³⁹ מה קורה כאשר האדם מתרגל למוות? האם במקרה זה יש צורך להקריב את יחסו לאנשים אחרים ולחבריו לנשק? האם עליו להפר את הנורמה המוסרית ואת עקרונותיו? או להפך, נוכחות המוות הופכת את האדם לחזק יותר, יציב יותר, גורמת לו לפעול בביטחון, באומץ ובנחישות רבים יותר. יעקב סקולסקי האמין שהעיקר הוא קור הרוח, וכמעט שלא מפריע לו שהוא הולך במהלך הפגזה כזו, ולא שם לב אליה. כאילו כל זה לא נוגע לו, כי הוא מאמין בכוכב המזל שלו: "נועדתי לספר לילדינו על הזוועות שהגרמנים 'התרבותיים' ו'אירופאים' ביצעו נגד עמנו".⁴⁰

אפשר היה להתרגל למוות רק בתנאים קיצוניים, כאשר מישהו רוצה לקחת את החיים, וכל הטבע של האדם הוא להתנגד לכך. כאשר ניגודיות החיים והמוות נראים באופן ברור כל כך, וכשיש רק שתי מילים עיקריות - 'כן' או 'לא'. חשוב לא רק מה קורה לאדם, אלא גם מהי תחושתו בקשר לכך. מנשה וייל האמין שמלחמה מקשה על האדם, אך רק ביחס לאויב; ואילו ביחס לאהוביו, לעמו, הדבר הופך אותו לרגיש יותר, נאמן יותר.⁴¹ במכתבים מסוימים אנו קוראים שיש צורך לשמור על קור רוח, ללמוד להתייחס לאירועים המתרחשים לא כמו שרוצים, אלא כמו שצריך. עבור רבים זה הפך לגילוי של ממש. מיכאל אברמוביץ' כתב לאשתו יבגניה כי אי אפשר להתרגל למוות, אדם יכול למות רק פעם אחת, לא יותר: "כל יום, בהיותם בסכנה, חלקם, בהינף יד, תופסים כל הזדמנות לישמחה', למרות איכותה. זה מזיק. אחרים שותים, זה גם מזיק".⁴²

לחיות או למות

אשר אדם יוצא למלחמה, המילים 'לחיות או למות' הן עבורו מילים מופשטות בלבד, אולם בקו האש הן הפכו לדבר מה קונקרטי. עם זאת, דבר אחד לדרוש הקרבה מאנשים צעירים, חזקים, בריאים, שהוכנו לקרב. דבר

39 מכתבו של דוד פנחסיק למריה ווגנובה בקאזאן, 14 בפברואר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של פנחסיק).

40 מכתבו של סקולסקי, 5 במאי 1944.

41 מכתבו של וייל, 16 בנובמבר 1942.

42 מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 21 בספטמבר 1944.

אחר לגמרי - לדרוש הקרבה מאלה שכבר נלחמו, כשהם עייפים ומותשים עד קצה גבול יכולותיהם. המלחמה הפגישה בני לאומים שונים, בעלי חוויות חיים שונות, גילים, חינוך והשכלה שונים, אך כולם התמודדו עם אותה משימה. התברר כי הקריאה 'לחיות או למות' נאמרה מפי אנשים מסוימים, בעוד אחרים נאלצו לחרף את נפשם הלכה למעשה. אנשים בקו החזית, שהיו אמורים לעלות להתקפה, שרצו קדימה כמה מאות מטרים, שהפרידו בינם לבין חייהם או מותם, וקבעו בפועל את תוצאת הקרב - הביאו ניצחון או לחלופין גרמו לתבוסה.

המחשבות על חיים ועל מוות, שחלחלו למכתביהם של החיילים, היו כנות ואמיתיות ביותר. הן היו נטולי התלהבות מופרזת (פְּתוּס) דמיונית, ביטאו את המחשבות ואת השאיפות האינטימיות ביותר של אנשים שמצאו את עצמם בין החיים ובין המוות. קרבת המוות אילצה רבים להיפרד, לכתוב ולבקש תמיכה מקרוביהם. ב-13 בדצמבר 1942 כתב מנשה וייל כי בבוקר הם אמורים לצאת למתקפה. באותו לילה איש לא ישן, אך אף אחד גם לא הטריד את עצמו במחשבה שמא ייהרג או ייפצע, אם כי כולם ודאי היו מודעים לכך שאין קרב ללא אבדות וללא נפגעים. הם נזכרו בחבריהם, באהוביהם ובילדותם, ורבים כתבו מכתבים.⁴³ במכתב אחר שאל וייל את אשתו בלה אם היא תחכה לו והביע את חששותיו:

עד עכשיו האמונה עוד מהבהבת, אבל עכשיו היא מתחילה לדעוך. יותר משלוש שנים תחת באש עלולים להרוג כל אמונה... במוקדם או במאוחר נצטרך לקחת חלק בקרב, שממנו מעטים יחזרו בחיים... אנחנו כמה מטרים מהאויב. כמו ששיחק לי המזל, המלנכוליה אוכלת אותי כמו שמעולם לא קרה.⁴⁴

פאבל שמחוביץ' כתב שלפני הקרב מחשבותיו נודדות למשפחתו, והוא כל הזמן שאל כיצד היא מסתדרת: "אתם בטח מודאגים לגביי? אני מבקש מכם לא לאבד קור רוח ולהמתין בנחישות וברוגע להתפתחות האירועים. אם אשאר בחיים, נחיה חיים מאושרים. אם לא אחזור - אז תדעו שנפלתי בהגנה על המולדת".⁴⁵ אנו פוגשים את אותה המחשבה אצל לאוניד

43 מכתבו של וייל, 13 בדצמבר 1942.

44 שם, 30 בנובמבר 1944.

45 מכתבו של פאבל סימחוביץ' לח' סימחוביץ' בטורקמיניסטן, 5 בדצמבר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].

גורצקי, שביקש שלא לדאוג לו, והסביר כי הדבר אינו ראוי 'בזמננו': "מעל לראש של כולם מרחפות יותר מדי סכנות. דאג, אל תדאג, אבל כשזמן יגיע, לא תספיק אפילו לצייץ לפני שתמות. הדבר הטוב ביותר הוא לא לחשוב על הפצצות והפגזים האלה. לשם כך נועדה המלחמה. חל ייהרגו, אך רבים ישרדו".⁴⁶

נאום בייילין, במכתב לאשתו גיטה, הודה כי מלחמה אכזרית עלולה לקחת גם את חייו ה'עלובים', וציטט את הפתגם: "כשכורתים עצים, עפים שבבים". והוסיף: "הבנתי זאת כשעזבתי את מוסקבה, אני מבין זאת גם עכשיו: או שאשאיר את גופי החוטא כאן, בהרי הקרפטים ברומניה, או שאארגן את חיינו, כך שיהיו ראויים לאהבתנו ולשאיפותינו".⁴⁷ שלמה קנצדיקס, במכתב לאשתו אלישבע, לא הסתיר שהקרבות היו קשים מאוד, שהוא וחייליו לא חסו על עצמם, ושגופות גרמניות כיסו את הדרך:

החיים שלי הם עכשיו התקפה, רדיפה, הרס של הפריצים. אני לא צריך יותר, זה אושר גדול. ואם זה יקרה שהחיים שלי יאבדו בשדה הקרב, ואני כל-כך רוצה לחיות, האמיני לי, אז ברגע האחרון אחשוב עלייך, על האהובה והיקרה לי מכל. אל תרחמי עלי, אם זה יקרה, גם אני לא ארחם על עצמי בקרב, זה הכרחי.⁴⁸

זו הייתה קריאה לחיים, נחושה ובלתי מתפשרת. זה היה גורם שצריך היה להטות את הכף במקרה של שוויון בין הצדדים הלוחמים (בכמות הכוחות, התחמושת והנשק וכן ברמת העייפות). לכן כל צד התכוונן למילים 'לחיות או למות', 'ניצחון או מוות'.

"חיי תלויים במקרה"

מוות במלחמה יכול היה לקרות מקרב פנים אל פנים, מהפגזות ארטילריה, מהפצצה אווירית, ממוקשי נ"א או נ"ט, מפגזי טנקים ומתחת להריסות בניין שהתמוטט. אך סיבת המוות שממנה חששו ביותר החיילים הייתה

46 מכתבו של לאוניד גורצקי ללבנינה צ'רניאבסקיה בצ'סובו, מחוז מולוטוב שברוסיה, 18 ביולי 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].

47 מכתבו של בייילין, 19 ביולי 1944.

48 מכתבו של שלמה קנצדיקס לאלישבע קנצדיקס, 10 באוקטובר 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של קנצדיקס).

מוות מכדור תועה, מרסיס פגז, מהפצצה אווירית או ממוקש. מוות שאירע לא בקרב ולא תוך כדי משימה, אלא תוך כדי הצלת חבר שנפגע או תוך כדי הגנה על עמדה בכוחותיו האחרונים של הלוחם. מוות מקרי תמיד היה מצער. על חלל כזה נאמר 'מוות טיפשי' או 'מוות עיוור'. פחד ממוות שאינו מתקבל על הדעת (אבסורדי) רדף את החיילים לאורך כל המלחמה. הללו כתבו על כך לעיתים קרובות במכתביהם, והביאו דוגמאות מוזרות ביותר שאירעו לא רק בחזית אלא גם במרחק של 5-10 קילומטרים מהחזית.

יצחק בילקיס כתב ביומנו ב-29 בדצמבר 1942 כי שבעה מפקדים נהרגו מפגז הרחק מאחור. בפעם אחרת עלתה סדנת ארטיילריה ניידת באש, ובעקבות זאת המפקד ירה בעצמו במקום. ב-3 בפברואר 1943 כתב לאחר מותו של חבר:

מדבדב נהרג. עוד דיבורים על מוות. שוב, תזכורת, כי אנחנו יושבים בהגנה דולפת, יש ירי ונפגעים על בסיס יומיומי מכל הצדדים. יש כל כך הרבה קורבנות בגלל שהתעלה לא נוקתה משלג, שאי אפשר לעשות הכל לאורך התעלה ולרוץ דרך הרמפה, והרמפה לא גבוהה.⁴⁹

מנשה וייל, במכתב לאשתו ב-5 באוגוסט 1942, הביע את פחדו מפני המוות וכתב כי זה היום השני שבו הם צועדים בתנועה מתמשכת, וכבר יש קורבנות ראשונים בקרב חבריו. תורו של מי להיות הבא - איש אינו יודע: אני כותב במהלך הפצצה. ה"יונקרסים" מסתובבים כל הזמן מעל הראש. אני עוקב אחרי הטיסה שלהם ואז נפילת הפצצות ואני חושש שלא יהיה לי זמן לסיים את המכתב הזה. אני מקווה שעכשיו הכל יסתיים טוב בשבילי, אם כי אין לכך הרבה סיכויים. המאבק הוא לחיים ולמוות!⁵⁰

ב-20 בנובמבר 1942 כתב וייל כיצד ניצל כשהחיילים ביטלו ארוחת ערב: "התחילה פשיטת אש. כולם התחבאו. תוך פחות מדקה אחת הפצצות פגעה באש, והדודים, יחד עם מרק כרוב והעצים הבווערים, עפו לאוויר".⁵¹ ולדימיר אילייבסקי כתב לאביו בדצמבר 1942 כי הוא מורגל ברעש הירי

49 יומנו של בילקיס, 29 בדצמבר 1942 ו-3 בפברואר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: יומנו של בילקיס).

50 מכתבו של מנשה וייל, 5 באוגוסט 1942.

51 שם, 20 בנובמבר 1942.

של קטיושות⁵² ושל 'ואניושי',⁵³ וכי חייו תלויים במידה רבה במקרה. ואילו בחוויה שלו הוא הגיע לחזית, לא כדי להיות קורבן של נסיבות, אלא כדי לירות בפריצים בעצמו, ולהציל את חייו, במאבק למען המולדת, למען האושר ולמען העם.⁵⁴

כאשר המוות היה קרוב, נתפס כמקרה שבו שיחק המזל לחייל. כשאדם יכול היה להישאר בחיים, לו רק היה מתעכב לשנייה במקום מסוים, נתפסה כמקרה של מוות אומלל. כשהחיילים היו עדים לאירוע כזה, הם אמרו: "ביש מזל", ובאותו הרגע חשבו כולם אם יקרה להם משהו דומה. באוגוסט 1943 כתב מנשה וייל כיצד הוא נמצא שלוש פעמים בקרבת המוות, אך לא הייתה לו אפילו שריטה. הפעם הראשונה הייתה כשנסע לא ברכב 'שלו' אלא באחר. הרכב שבו נסע וייל נותר מעט מאחור, והרכב שבו נסע בדרך כלל, פרץ קדימה והיה במרכז ההפצה. אדם אחד בלבד נותר ללא פגע. למוחרת הוא היה המטרה של צלף גרמני, שהחל 'לצוד' אותו. ארבעה כדורים זמזמו ליד אוזנו זה אחר זה. יממה לאחר מכן, ברגע שהם תפסו עמדות ירי, הופיעו מטוסי אויב. הם צללו והשליכו שלוש-ארבע פצצות, שלווש באש מקלעים, אך אף אחת מהן לא הייתה מיועדת 'עבורו'.⁵⁵

האחות ורה קופייבה כתבה להוריה שהיא עברה רגעים קשים רבים, ולעיתים כבר לא קיוותה להישאר בחיים. אבל משהו תמיד הציל אותה. פעם אחת שהתה במרתף של בניין בן ארבע קומות, כשפצצה קרעה חלק ממנו מהצד הנגדי והציפה באדמה את אותו החלק במרתף שממנו בדיוק יצאה.⁵⁶ בפעם אחרת חשבה ורה שליבה ייקרע כשפצצה שורקת תעוף מעל ראשה למשך זמן אין-סופי.⁵⁷ בפעם השלישית הייתה הפצצה ביער, כשאף אחד לא ידע מי ישרוד - אדם לא רוצה למות באופן כל כך טיפשי: "יש לי הרבה דברים טובים שאני לא יכולה לשלוח לכם, כמה חבל אם הם יאבדו".

52 קטיישה - השם הפופולרי למערכת הרקטות ב-אם-13. ביולי 1941 הושמע שירו של בלנטר ואיסקובסקי בשם 'קטיישה'.

53 'ואניושי' - מערכת מרגמות רקטית גרמנית בתקופת מלחמת העולם השנייה.

54 **מכתביו של אילייבסקי**, 18 בדצמבר 1942 ו-10 בינואר 1943.

55 **מכתבו של וייל**, 14 באוגוסט 1943.

56 **מכתבה של קופייבה**, 3 בספטמבר 1942.

57 שם, 18 בנובמבר 1942.

במכתב הרביעי ורה כתבה שהייתה בתפקיד בלילה כשכולם ישנו באוהל. הייתה ירייה של תותח גרמני, שריקת פגז ופיצוץ: הרגע הזה לפני הפיצוץ הוא נצח. תמיד עולה השאלה: איפה היא ייפול? בעוד שישה ימים זה יהיה חודש כשאנחנו עומדים מתחת לפגזים. אמא יקירה, אם רק היית יודעת איך כל זה מענה את הנשמה. נשמע ירי של מקלעים, אבל אני כבר לא שמה לב אליהם. אם את יכולה, החזירי אותי דרך לשכת הגיוס. אני מאוד רוצה לחזור הביתה.⁵⁸

"אהבתך שמרה עליי"

למרות כל הסכנות, חייו של אדם במלחמה היו תלויים בעיקר בעצמו. לא רק כוחות המוות העיוורים או התאונות המצערות הם שהובילו למותו של החייל. עם זאת, לעיתים קרובות מאוד אושר הכלל כי החייל חי כל עוד הוא רוצה בכך. פירושו של דבר - לא להתחבא, לא תסתתר מאחורי גבם של אחרים ולא לוותר על ביצוע משימה מסוכנת, אלא לצאת לקרב באומץ, אך לעשות זאת בזהירות ובאופן מפוכח.

לעיתים קרובות עזרה האהבה לחייל להציל את עצמו. היה קל יותר להילחם ולסבול את תלאות היום-יום בחזית כשאדם יודע שאשתו האהובה באמת זקוקה לו, שתקבלו בריא או חולה. המשורר קונסטנטין סימונוב היטיב לבטא זאת בשירו המפורסם 'חכי לי', שנכתב בקיץ 1941, כשהמשורר עצמו היה רק בן 26. כל חייל ידע וניסה את השורות האלה על עצמו, והיה משוכנע בנכונותן.

ניסנאל לויט שאל את אשתו ויכנה אם היא זוכרת את המילים "בציפייתך תצילי אותי",⁵⁹ והוא המשיך: "אלמלא המחשבה שאת מחכה לי, אז מזמן לא הייתי בין החיים".⁶⁰ יעקב סקולסקי, במכתב לאשתו גניה, הזכיר שהוא משרת בצבא כבר שנתיים - שנתיים קשות ונוראיות, והמשיך: "ברגעים המסוכנים ביותר בחזית, את גניצ'קה, באת אלי ועזרת, והנחלת לי אומץ, קוראת למאבק ולניצחון. אני יכול להניח שנולדתי בר-מזל.

58 שם, 19 באוקטובר 1943 ו-12 בנובמבר 1943.

59 שורה מהשיר 'חכי לי' מאת סימונוב, שנכתבה ביולי-אוגוסט 1941 והוקדשה לשחקנית ולנטינה סרובה.

60 מכתביו של ניסנאל לויט לז'ינקה טומרינסון בגורקי (ניצ'ני נובגורוד), 4 בספטמבר 1942 ו-3 במרץ 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].

לשרוד שנתיים כאלה ולהישאר שלם, ללא פגע. האין זהו אושר?⁶¹ במהלך המלחמה בתוכנה הרגשי של המילה 'אהבה' היא הייתה שם נרדף למילה 'חיים'. החיים ללא אהבה נחשבו לחסרים. חיילים שלא הייתה להם חברה או אישה, שלא ידעו אהבה, קינאו במי שהיה להם כל זה, וחשו פגיעים יותר. לכן פעמים רבות נכתבו מילים על אהבת אישה ועל חשיבותה לשימור חייו של חייל. מיכאל אברמוביץ', במכתב לאשתו יבגניה, כתב כי בקרוב גדודו נע מערבה, וקרבות כבדים מצפים להם, והגיע לתובנה: "אני יודע שאהבתך, אהבת אם, ילדים, יהיו הביטוח שלי, אני אחזור אלייך מייחל לחיבה, לנחמה, חומד את החיים, את קסמם שלא הערכתי כראוי קודם לכן".⁶²

כאשר נורה הכדור האחרון במלחמה וכאשר הוכרז על כניעת גרמניה הנאצית, רבים הודו שלא תמיד קיוו לשרוד כדי לראות את הניצחון, אלא רק בזכות האישה שאהבה ושהמתינה להם, שרדו את המלחמה. שלמה קנצדיקס כתב במאי 1945 במכתבו הראשון לאחר הניצחון כי בזמן המלחמה הוא לא קיווה להישאר בחיים ולחזור לביתו, מכיוון שכמעט כל רעיו מתו, והוא לא חס על עצמו בקרב. את העובדה שחזר בשלום מהמלחמה חב שלמה באופן מוחלט לאשתו אלישבע, ש"רק ידעה להמתין",⁶³ וסיכם את מכתבו בדברי שבח: "לכן אני משתחוה בפנייך ומודה לך ממני ומכל צאצאינו העתידיים הרבים".⁶⁴

"החי אינו מפחד מדבר"

אדם לא יכול היה לשרוד בחזית במשך זמן רב, אם חווה תחושה בלתי פוסקת של פחד מוות. כל חייל שלראשונה הגיע לקו החזית נאלץ להתמודד עם תחושה זו. היה צורך לשכנע את עצמו שהמוות אינו גזרת גורל ואינו פוגע בכולם ללא הבחנה. ככל שחייל חדש הבין כי אמונה בחיים נותנת תקווה לשרוד, כך תחושת הביטחון באה אליו מוקדם יותר. יש לפגוש סכנה באומץ, האויב גם הוא בן תמותה וגם הוא מפחד ממוות, אבל הוא

61 מכתבו של סקולסקי, 21 ביולי 1943.

62 מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 26 ביוני 1944.

63 שורה משירו של סימונוב 'חכי לי'.

64 מכתבו של קנצדיקס, 19 במאי 1945.

לא על אדמתו. הוא מנהל מלחמה לא צודקת, ולכן הוא חלש יותר מבחינה מוסרית. היה צורך להימנע מסיכון לא מוצדק או חסר היגיון - "אני מתנהג טוב, אני לא פוחד מכדורים, אך גם לא נוהג בטיפשות ומעמיד את עצמי מטרה להם".⁶⁵

בד בבד נותרה הסכנה, אך המוטיב ש"החי אינו מפחד מדבר" חולל פלאים. חיילים בחזית כתבו לא אחת במכתביהם על כך שאדם שהתגבר על פחד המוות יצא חי מהקרב כשהיה נראה שהכול אבוד. עם זאת בקשות של חיילים למשפחותיהם שלא לדאוג, לא הרגיעו. קרובי משפחתם שיערו את מידת הסיכון שאליה נחשפו אהוביהם. הם הבינו היטב כי התגברות על פחד המוות אינה ערובה לכך שהחייל ישרוד: "אתה כותב לא לדאוג לך, אך זה בלתי אפשרי, אתה אינך בטויל".⁶⁶

ב-18 ביוני 1942 כתב מקס דבוסקין לאשתו ריבה בעודו נמצא בחפירה בחזית כי הוא היה בחזית במשך עשרים יום, אך נותר חי ובריא, שלם ובלתי פגיע, וקיווה כי בקרוב יראה אותה בריאה ושלמה: "נחווה הרבה יחד, עתידנו לפנינו, התרגלתי למצב וזה נותן תחושה של ביטחון ותקווה". ב-29 בו תיאר בפירוט את גיחתו כדי להשיג מידע מודיעיני ברמת סיכון גבוהה, ולמרות זאת שרד:

בחצות הלכנו לסיור לחפירות הגרמניות. בהתחלה רעדתי מעט. אבל ברגע שקמתי נעשיתי נועז כאילו אני עובר בסדנה שלי בבאברויסק. בזהירות, בזחילה אל התעלות הגרמניות, מרחק של 500-600 מ'. כדורים מאירים, כדורים שורקים, כדורים נפיצים, כדורים רגילים - כולם חלפו מעל ראשי. הגרמנים יורים רקטות כמעט ברציפות. ומי שלא חווה זאת לא יבין.⁶⁷

ב-2 בדצמבר 1942 תיאר מנשה וייל מה צריכה להיות רמת השליטה העצמית של אדם בקו החזית:

אני במצב כזה שאי אפשר לכתוב שתי מילים. גיהינום אמתי מסביב. המוות מסתתר בכל צעד ושעל. מהרעש של הירי והארטילריה אני כמעט

65 מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 10 באוגוסט 1944.

66 מכתבה של אתי ניישטוט מכפר יפאן שבמחוז פרגנה שבאוזבקיסטן לישראל ניישטוט, 6 בינואר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].

67 מכתבו של מקס דבוסקין לריבה דבוסקין בצ'בוקטרי שבחבל האוטונומי הצ'ובאשי, 18 ביוני 1942 ו-29 ביוני 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].

מתחרש [...] אנחנו מכים באויב ממש בכל חפירה וחפירה. אנחנו נמצאים במצב של תנועה כל הזמן. אנחנו חיים באוויר הפתוח. האדמה קפואה, ולפני שמספיקים ליצור איזה סדק, אנחנו נעים למקום אחר.⁶⁸ ב-24 ביולי 1943 כתב מוניה גילדינר מכתב לאימו והרגיעה כי הגורל היה נחמד אליו עד כה, ושהוא אפילו לא נשרט:

מזל. כמה מחבריי כבר אינם בחיים. הם מתו מות גיבורים בקרבות להגנת המולדת. גם אני עברתי הרבה. אמא יקרה! אל תגרמי לעצמך פחדים מיוחדים, אל תדאגי. נקווה שהכל ייגמר בטוב. לאחרונה עלה באש רכב עם תחמושת. המפקד שלי מיהר לכבות את השרפה ראשון, אני אחריו, השאר אחריי. בהתחלה זה היה מפחיד, ואז הכל הסתדר. הדבר הגרוע ביותר בחזית זה להיות פחדן. או שיהרגו אותך בקרב או שהחברים שלך, יירו בך כמו בכלב.⁶⁹

בשנת 1943 מצב הרוח השתנה. החיילים רצו לשרוד לא רק כדי לעצור את האויב וכדי להגן על המדינה, על משפחותיהם ועל ילדיהם, אלא גם כדי לזכות לראות את הניצחון. יצחק בילקיס כתב ביומנו: מדוע זה לא אותו דבר כמו בשנת 1941? כי אני מחכה לניצחוננו: הנה זה בא - עונג וגאווה וכוח. אני רוצה להשתכר ממנו יחד עם כל מי ששרוד. אני רוצה לצפות, אני רוצה לנשום. אני רוצה לשרוד באותה צורה כמו שבשנת 41 ו 42 רציתי להילחם, להקריב את עצמי בלי צל של נרקיסים, אלא פשוט מתודעת הבלתי נמנע, כמו מיליונים פה או שם, אבל לא לתת לגרמנים להתקדם. המלחמה מסתיימת. ניצחוננו מרחף באוויר.⁷⁰

היחס לגרמנים

איש מהלוחמים היהודים בצבא האדום לא הביע ספק לגבי הצורך להמשיך במלחמה מחוץ לגבולות ברית המועצות. לכולם היה ברור שאי אפשר לעצור באמצע הדרך, מכיוון שהדרך הביתה עוברת דרך כניעת גרמניה הנאצית, כך ששנאת האויב הלכה וגברה בהתאם לרצונם של

68 מכתבו של וייל, 2 בדצמבר 1942.

69 מכתבו של מוניה (עמנואל) גילדינר לאנה גילדינר בקטלינבאד (דוֹשֶׁנְה) שבטג'קיסטן, 24 ביולי 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].

70 יומנו של בילקיס, 1 ביולי 1943.

החיילים לראות את קרוביהם. לאורך כל המלחמה קיבל מוטיב הנקמה עדיפות בתעמולה הסובייטית.⁷¹ עם מעבר הגבול מערבה היה צורך לנקוט אמצעים מתאימים כדי שהרוויית הצימאון לנקמה לא תמומש מעבר לסביר. ההנהגה הפוליטית הסובייטית נאלצה לעבוד קשה כדי לשנות את ההקפס (סטראוטיפ) הקודם ולהראות שהמונחים 'פשיסט' ו'גרמני' אינם זהים.

בקיץ ובסתיו 1944 התרחשו אירועים דרמטיים בחזית הסובייטית-גרמנית. מטוטלת ההצלחה הצבאית עברה בבטחה לצד הכוחות המזוינים הסובייטים. במהלך מבצע 'בגרטיון' שחררו חיילי חמש החזיתות⁷² הסובייטיות את בְּלָארוּס, את לטביה וכן חלק מליטא והחלק המזרחי של פולין והגיעו למזרח פְּרוּסְיָה. אירועים אלו אילצו את רומניה לסגת מהברית עם גרמניה הנאצית ולהכריז עליה מלחמה ב-24 באוגוסט 1944, פינלנד הפסיקה את המלחמה ב-19 בספטמבר 1944. במזרח פְּרוּסְיָה, שזכתה למוניטין של ערש הצְּבָאָנוּת (מִילִיטָרִיזְם) הפרוסית, התגברו על ההתנגדות העיקשת של האויב עד לכיבושו הסופי ב-25 באפריל 1945.⁷³ בקיץ 1944 כתב מיכאל אברמוביץ' למשפחתו כיצד משה עצומה של אנשים, של ציוד, של סוסים ועוד מתקדמת באופן בלתי נמנע, לעיתים נעצרת ושוב נעה ונעה יום ולילה כדבר מה בלתי נמנע, כמו הגורל: "משאירה מכוניות שבורות, גופות של סוסים בדרך, קברים של אנשים וממשיכה לנוע אל לב האויב, על מנת להכות בו בכידון ורק כך לספק את נקמתה".⁷⁴ ישראל פרלוב כתב לשולמית וולך ביוני 1944 כמה הוא שמח שאחרי שלוש שנים של לחימה הגיע הצבא האדום לגבולות גרמניה, וש"חרבו בוודאי תחתוך מפלצת בעלת מיליוני הראשים", ובהמשך: "אם אנחנו רוצים לנשום עמוק, אז אנחנו לא יכולים לעצור באמצע הדרך, לא משנה מה מחירה של דרכנו.

71 ב-81 ביולי 1942 פרסם ביטאון 'קורסנאייה זבזודה' ('הכוכב האדום') שיר מאת קונסטנטין סימונוב שכותרתו 'הרוג אותו', והוא הייתה השראה עבור איליה אהרנבורג בנאומו המפורסם מ-24 ביולי 1942 שכותרתו 'הרוג!' בעקבות הפרסום בביטאון זה הוא הודפס כמעט בכל עיתוני ברית המועצות, בין השאר בעלוני החזית רבי-התפוצה.

72 חמש החזיתות – מונח סובייטי המקביל לקבוצת ארמיות.

73 Aron Abramovich. V reshayushchey voyne. Uchastiye i rol' yevreyev v voyne protiv natsizma (In a decisive war. Participation and role of Jews in the war against Nazism). St. Petersburg. 1999, p. 545–587.

74 מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 20 ביולי 1944.

אינני חולמני ואינני לוחמני. אבל חוויתי הרבה ולכן אני מבין דברים בצורה הרבה יותר ברורה".⁷⁵ ביולי 1944 כתב מנשה וייל לאשתו בלה כי ככל שהכוחות הסובייטיים התקרבו לגבולה של גרמניה, כך התנגד האויב בעוצמה רבה יותר: "הוא מתנגד בעקשנות במיוחד בצד השני של נהר הנמון, אותו חצינו במקומות רבים".⁷⁶ באוגוסט 1944 כתב סולומון קנצדיקס כי כל אחד מחייליו להוט להגיע לגרמניה: "בפעם הראשונה חיילינו לא ילחמו על אדמתנו. למעשה, אנו חיים בתקופה גדולה ומעניינת, לו זה לא היה עולה בכל-כך הרבה דם".⁷⁷ באוקטובר 1944 כתב סולומון כי כוחות סובייטיים כבשו את חבל קלייפדה בגבול גרמניה.⁷⁸ "אלו ימים שמחים. הגרמנים מגלים את ההתנגדות העזה ביותר, שכן הגענו למאורתם".⁷⁹ אנו מוצאים רעיון דומה אצל מיכאל אברמוביץ', שכתב הביתה באוקטובר 1944: "אנו נערכים לקפיצה האחרונה. זה יהיה קשה, אבל אני אקפוץ ואגיע. אני אחיה בשבילכם ילדים, בשביל אמא שלכם, בשביל אמא שלי. ואחרי הקפיצה הזו הפאשיסטים יסתיימו, ואני אהיה איתכם, עם אמא שלכם ועם סבתות שלכם".⁸⁰ מנשה וייל הוסיף אז כי שאיפת העם הסובייטי כולו להכות את האויב בשטחו התגשמה - הוא וחבריו חצו את גבול גרמניה: "כולם במצב רוח מרומם במיוחד. אני כותב תוך כדי תנועה. כל אדמות האויב מעוותות בידי מוקשים, פגזים ופצצות. הלחימה נמשכת ביום ובלילה. הכל מסיבב בוער".⁸¹ דוד פינחסיק כתב מכתב למריה וגנובה בינואר 1945, ובו הביע את חוסנם של היהודים: "לבסוף, ההנגאובר מגיע

-
75	מכתבו של ישראל פרלוב לשולמית וולך בטשקנט, 22 ביוני 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של פרלוב).
76	מכתבו של וייל, 19 ביולי 1944.
77	מכתבו של קנצדיקס, 19 באוגוסט 1944.
78	חבל קלייפדה (בליטאית – Klaipėdos kraštas) או חבל קמל (ממלבורג) – חלק מליטא הקטנה, בעבר חלק ממזרח פרוסיה, הממוקם מצפון לנהר ניימן עם מרכז בעיר קלייפדה (קמל). מדובר ברצועה באורך 140 קילומטרים ורוחב 20 קילומטרים (145 אלף תושבים), שסופחה בידי גרמניה הנאצית בשנת 1939, ואחרי 1945 החזירה ברית המועצות אותו לליטא הסובייטית. כעת זה הגבול בין ליטא לחבל קליינינגרד שברוסיה.
79	מכתבו של קנצדיקס, 13 באוקטובר 1944.
80	מכתבו של מיכאל אברמוביץ' לילדיו בוריה, ריטה, זיאמה, אינה ווובה בירוסלב, 10 באוקטובר 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של אברמוביץ' לילדיו).
81	מכתבו של וייל, 17 באוקטובר 1944.

לגרמנים. הדברים הולכים לקראת התפתחות: קשה לומר מתי תגיע. אנו נלחמים קשה, אך העייפות אינה מכופפת את האנשים, כוח מדהים מעורר אותם, כוח הנקמה וכוחו של מטייל שאחרי מסע ארוך ראה את יעדו באופק".⁸²

חיילים ומפקדים ציינו במכתבים את הבהלה שאחזה באוכלוסייה האזרחית הגרמנית. סולומון קנצדיקס כתב באוקטובר 1944: "אין תושבים בכלל, בתים ריקים בכל מקום, ויש גם אחוזות של כל מיני ברונים".⁸³ מנשה וייל בנובמבר 1944 המשיך במחשבה זו: "בעיירות ובכפרים לא ניתן לראות נפש חיה, אך כל הטובין נזרקו, ככל הנראה, הם ממהרים לברוח מהצדק שלנו, מנקמתנו".⁸⁴ בד בבד נדהמו חיילים סובייטים מרמת החיים של הגרמנים, שאותה לא הכירו. רובם ניסו להסביר ניגוד זה באמצעות גזל האוכלוסייה בשטחים שנכבשו בידי גרמניה הנאצית: "אתמול תפסו אחוזה גרמנית גדולה. צריך לראות איך הממזר הזה חי. הוא הביא את עושרו מכל עבר. לכדנו שלוש מאות חזירים וכבשים. חלקם הלכו למטבח של הצבא האדום, השאר הועברו לעורף".⁸⁵ גם דוד פינחסיק היטיב לתאר את המראות הללו: "עצרנו ליום אחד בבית שדמה למלון... אכלנו ארוחת צהריים, אנחנו יושבים ושותים יין גרמני, מעשנים סיגריות גרמניות. הבתים שרויים בתוהו בעקבות המנוסה הנמהרת. יחד עם הזבל הם עוזבים את דיוקנאותיהם של הפיהרר שלהם".⁸⁶ מנשה וייל אף הוא מתח ביקורת על האופן שבו חיי הגרמנים: "כן, הגרמנים חיו בשפע, אבל זה היה עושר על חשבון מישהו אחר. עכשיו כל העושר הזה נזרק למרגלות רגלינו. אנחנו מתייחסים אפילו לחפציהם בגועל כי הם השתמשו בהם והחזיקו בהם בידיהם המוכתמות בדם. כל מה שגרמני מגעיל אותנו".⁸⁷ מאותו ערב שבו חצה הצבא האדום את הגבול, כבר לא הייתה השמדת

82 מכתבו של פנחסיק במינסק, 25 בינואר 1945.

83 מכתבו של קנצדיקס, 25 באוקטובר 1944.

84 מכתבו של וייל, 8 בנובמבר 1944.

85 מכתבו של קנצדיקס, 13 באוקטובר 1944.

86 מכתבו של פנחסיק במינסק, 25 בינואר 1945.

87 מכתבו של וייל, 1 בפברואר 1945.

היהודים בגדר סוד.⁸⁸ נכתב על כך בעיתונים ודווח ברדיו, וכן הושמעו הצהרות רשמיות מפי הממשלה הסובייטית (הצהרות מולוטוב).⁸⁹ חיילים וקצינים יהודים ראו תעלות ובורות ירי המלאים עד קצה בגופות בני אדם. הם שחררו ערים וכפרים שבהם לא נותר יהודי אחד, והם שמעו דיווחים ועדויות של עדי ראייה על האופן שבו זה קרה. ברור מה התרחש בנפשם וכיצד הם תכננו לפעול ביחס לגרמנים כאשר יגיעו לגרמניה, כשהם אוחזים נשק בידיהם ומרגישים מאחורי כתפיהם את כל עוצמתו של הצבא הסובייטי. במכתבים של יהודים מהחזית מצוטטים המלים 'אנשינו' ו'עמנו'. ההקשר מבהיר למי בדיוק התכוונו. צוינו שמות ושמות משפחה של קרובי משפחה יהודים שהפכו לקורבנות רצח בידי העם הנאצי. המכתבים הכילו קריאות לגרום לתושבי גרמניה לסבול את הצער ואת האימה של המלחמה כפי שחוו האנשים בברית המועצות. חיילים ציינו במכתביהם את האדישות שבה הסתכלו בגוויות אויביהם, תוך שימוש בכינויים, כגון 'ממזר פשיסטי', 'כלבים ארורים', 'נבלות' או 'הפריץ המת', צבעוניים מאוד באופיים. שרידיהם של החיילים הגרמנים נקברו בידי צוותי הקבורה הארוניים בתור. במרץ 1944 כתב סולומון קנצדיקס לאשתו אלישבע כי אי אפשר להתרגל לזוועות שביצעו הגרמנים, וכי המוח האנושי אינו מסוגל לקלוט אותן: "אלה חיות ואנחנו מתייחסים אליהם כמו לחיות טרף. אפילו האנשים הכי רגועים שואפים להשמיד את הממזרים הללו עד כמה שאפשר... הצוער פרקאס, בחור איטי ורגוע, געג לאחרונה ב-12 פריצים [גרמנים] ברובה צלפים. ויש רבים כאלה".⁹⁰

88 Itskhak Arad. *Katastrofa yevreyev na okkupirovannykh territoriyakh Sovetskogo Soyuz (Catastrophe of Jews in the occupied territories of the Soviet Union)*. Dnepropetrovsk 2007

89 Nota narodnogo komissara inostrannykh del SSSR V.M. Molotova «O povsemestnykh grabezhakh, razorenii naseleniya i chudovishchnykh zverstvakh germanskikh vlastey na zakhvachennykh imi sovetkikh territoriyakh» (Note of the People's Commissar for Foreign Affairs of the USSR V.M. Molotov "On widespread robberies, devastation of the population and monstrous atrocities of the German authorities in the occupied Soviet territories") // *Bolshevik*, 1942, No. 1, p. 8-21; Nota V.M. Molotova «O povsemestnykh grabezhakh, o chudovishchnykh zlodoyaniyakh, zverstvakh i nasiliyakh nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov v okkupirovannykh sovetkikh rayonakh i ob otvetstvennosti germanskogo pravitel'stva i komandovaniya za eti prestupleniya» (On widespread robberies, monstrous atrocities, atrocities and violence of the German fascist invaders in the occupied Soviet regions and the responsibility of the German government and command for these crimes). March 2 and 6, 1942 // *Krasnaya Zvezda*, April 28, 1942

90 **מכתבו של קנצדיקס**, 31 במרץ 1944.

מיכאל אברמוביץ' כתב ביולי 1944: "אנחנו צריכים לגמור את הגרמני כדי לנקום על כל הצער שלנו והפרדה בינינו".⁹¹ ביולי 1944 כתב שנדרש להגן על שבוי אחד שחייליו רצו לעשות בו לינץ', והוא נדרש כ'לשון',⁹² "אבל בלבי שמחתי על שנאת הקודש הזו וראיתי שהגרמנים יצטרכו לחכות הרבה מאוד זמן לרחמים".⁹³ מנשה וייל כתב באוקטובר 1944 על נקמתם בגרמנים: "הפריצים [גרמנים] כבר שוכבים על כל הדרכים על אדמתם הם. זו רק תחילת הנקמה על דמם של אחינו ואחיותינו שנספו בידיהם. זה בשביל שיה, סימה, פוליה, בשביל כולם".⁹⁴

בינואר 1945 כתב סמיון לויטן לאחותו ליה שאינו יכול לשכוח כיצד טנקיסט צעיר בכה בגבול רומניה: "הוא שכב על 'שלושים וארבע'⁹⁵ והתייפח. ניגשנו אליו ושאלנו אותו: 'מה אתה בוכה?' זה השיב: 'הגרמנים הרגו את אמי, אבי, אחיי. גם וורקה - היא נשרפה'. הבנו אותו ועזבנו אותו לנפשו. לאחרונה פגשנו אותו שוב. הוא לא זיהה אותנו. אז לא היה לו זמן בשבילנו. הזכרנו לו את התקרית בגבול רומניה. הוא הסמיק ורצה לענות משהו ולא מצא מילים. הקריאה 'לעלות על הרכבים' עזרה לבחור לצאת מהמבוכה. עכשיו היחידות שלנו נעות זו לצד זו".⁹⁶

בפברואר 1945 כתב מנשה וייל כי עבור הגרמנים הגיעה שעת הגמול - בתיים בוערים, רכושם אבד, בעלי חיים שלהם מסתובבים נטושים, והגרמנים עצמם הפכו לחסרי בית:

אני רק רוצה לומר לכולם באופן אישי: זה בגלל הסבל שלנו. זה גמול על מותם של מיליונים רבים של אנשים סובייטים, על מותם של הנשים והילדים שלנו. גברים היו המבצעים הישירים של מעשי הזוועה הללו, הנשים עזרו להם, אם לא פיזית, אז מבחינה מורלית, והילדים התכוננו לבצע את אותם זוועות כמו אבותיהם, לאחר שחונכו מילדותם ברוח

91 מכתבו של אברמוביץ' לילדינו, 11 ביוני 1944.

92 'לשון' - שבוי מלחמה שנלכד למטרות מודיעין.

93 מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 20 ביולי 1944.

94 מכתבו של וייל, 17 באוקטובר 1944.

95 טי-34 - טנק סובייטי שייצרו החל בשנת 1940, והוא נתפס כטנק הטוב ביותר במלחמת העולם השנייה.

96 מכתבו של סמיון (סימה) לויטן לליה לויטן, 9 בינואר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

הטענה שהגרמנים 'מעל הכל ומעל כולם'.⁹⁷ משה גינזבורג כתב להוריו באותו זמן: "עלינו לגרום לעם הזה לזחול רגלינו ולציית. אנחנו נרתיע את הגרמנים מללחום לנצח".⁹⁸ לזר כץ כתב במרץ 1945 לאשתו סופיה רובינשטיין כי בקרוב רגליו ידרכו על האדמה "הארורה", שם הוא יתנקם עוד יותר "על דמינו השפוך, על הורינו ועל בננו האהוב ובוצ'קה".⁹⁹

פטריוטיות סובייטית

הפטריוטיות הסובייטית, שבאה לידי ביטוי בהתכתבות הפרטית בשנים 1944-1945, נבדלה מביטויים רשמיים שלה, בהם סיסמאות והכרזות (דקלרציות), שהיו בשפע בעיתונים, בתעמולה חזותית ובתעמולה בעל פה. השאיפות הלאומיות של היהודים נותרו חבויות עמוק ומוסתרות מעיניים סקרניות ולא באו לידי ביטוי.

בעת הערכה את מידת הפטריוטיות של האדם הסובייטי בחו"ל יש להביא בחשבון עד כמה הוא היה חופשי במחשבותיו, בהתנהגותו ובקבלת החלטותיו. בגרמניה היה הצבא הסובייטי נציג המעצמה המנצחת. עם זאת החיילים המשוחררים לא יכלו ללכת לכל מקום שבו חשקה נפשם לפי שיקול דעתם. כולם, ללא יוצא מן הכלל, חויבו לחזור למקום מגוריהם לפני המלחמה, ומשם ללכת לעבוד או ללמוד, אך רק במסגרת המדינה הסובייטית. שאלת הגירה מחוץ לברית המועצות כלל לא עמדה על הפרק, בעוד שאר העולם היה פתוח ואף פרוץ במידה רבה לאחר תום המלחמה.

רוב יהודי ברית המועצות לא התכוונו ללכת לשום מקום. מחברי המכתבים כתבו כי הם מרגישים שהם אנשים סובייטים בעלי עבר ועתיד סובייטי. הם התייחסו בכנות לברית המועצות כאל מולדתם, ורק מעטים חלמו על ארץ ישראל. איש לא ידע עד כמה ישרור שלום בעולם שלאחר המלחמה, איזה לקחים העמים ומנהיגיהם ילמדו ממנה. לא היה אפשר לענות על שאלות אלה ללא מקורות מידע מהימנים, וניסיון חיים אישי לא

97 מכתבו של וייל, 1 בפברואר 1945.

98 מכתבו של גינזבורג, 2 בפברואר 1945.

99 מכתבו של לזר כץ לסופיה רובינשטיין במינסק, 1 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

הספיק לכך. ישראל פרלוב כתב לאשתו:
 לא משנה מה יקרה, הכל לא יישאר כמו שהיה לפני המלחמה. הרבה
 ממה שהיה יכמו שהיה' ראוי לגינוי! האם לרוב לא הוגנת כלפי ילדיה, אך
 הילדים אינם הופכים לאויבי האם בגלל זה. וכאשר האם מאוימת על ידי
 מישהו אחר, הילדים מוכנים לתפוס את הזר בגרונו.¹⁰⁰
 יעקב אפשטיין כתב: "נמאס לי מהחו"ז הזה. יש הרבה רכוש נטוש,
 אבל אין רצון לאסוף אותו".¹⁰¹ אנו פוגשים את אותו רעיון במכתב של
 דוד פנחסיק, שכתב לאשתו בסוף מרץ 1945: "אינך יכולה לדמיין עד כמה
 אנו חשים כאן (בגרמניה - ל.ס.) את נשימת מולדתנו. הגוף נמצא כאן,
 והנשמה שם".¹⁰²

היחס לשבויים ולאוכלוסייה אזרחית

לאחר חציית הגבול לגרמניה השתנה יחסם של חיילים יהודים סובייטים
 לאוכלוסייה האזרחית הגרמנית. מכתביהם הביתה הראו הבנה כיצד
 להתמודד עם האוכלוסייה האזרחית חסרת ההגנה בשטחי גרמניה. נמתח
 גבול בין הרצוי למותר - "אנחנו לא פשיסטים", "אנחנו אנשים סובייטים
 ואנחנו לא נלחמים עם נשים, זקנים וטף". מנשה וייל כתב בתחילת
 פברואר 1945 כי נשים, ילדים וגברים גרמנים "מסתובבים בהמוניהם"
 בדרכים והגיע למסקנה כי הוא מסתכל ב"אשפה האנושית" הזו בשאט נפש
 עמוקה: "המראה שלהם מאוד מדכא, אבל אני לא מרגיש דבר כלפיהם.
 נהפוך הוא, אני מסתכל עליהם באיזשהו מיאוס, וחייהם ניצלים רק מכך
 שאנחנו לא רוצים להיות כמו הגרמנים - אנחנו לא רוצים להילחם עם
 נשים וילדים".¹⁰³ במכתב אחר הוסיף וייל:
 גברים זקנים, נשים, ילדים עם פחד ותחינה הביטו בעינינו, חשים את
 אשמתם ומבקשים רק על חייהם. אנחנו לא נוגעים בהם - אנחנו לא
 במלחמה איתם. אנו מרוצים מעצם העובדה שעכשיו הם נמצאים באותו

100 מכתבו של פרלוב, 22 ביוני 1944.

101 מכתבו של יעקב אפשטיין לאשתו נינה דולז'נסקיה (אפשטיין), 13 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של אפשטיין).

102 מכתבו של פנחסיק במינסק, 29 במרץ 1945.

103 מכתבו של מנשה וייל, 1 בפברואר 1945.

המצב בו היה עמנו בשנים 1941-1942, ושהם מפחדים מאתנו. 'החייל הרוסי טוב' - כולם חוזרים ואומרים בקול אחד.¹⁰⁴

באותה תקופה כתב מויסיי גינזבורג להוריו כי "אדונים" ו"פראו" (גברות - גרמנית) רעדו כשחיילים סובייטים נכנסו לכפריהם ולעיירותיהם. "הם ציפו לפגוש עדר שודדים ורוצחים. במקום זאת, הגרמנים מופתעים מאוד כשהם רואים שהחיילים שלנו מתייחסים באופן תרבותי לאנשים שממש ראויים לכדור. אבל אנחנו לא גרמנים ולא הרגנו ילדים, זקנים, נשים".¹⁰⁵ אנו מוצאים אישור לכך בדברי ארקדי לייזרוב, שכתב ביומנו באפריל 1945 כי התעמולה של גבלס¹⁰⁶ פועלת חזק מאוד:

הגרמנים מאמינים ש[אנו] חותכים את עיניהם בלהב, חותכים אוזניים, אף, מוחצים בנות בזחלי הטנקים. קסדת של טנקיסטים גורמות להם לצמרמורת. הבחור סיפר איך הוא נכנס לבית גרמני, היו שם גם ילדים. כאשר הבעלים שאל את החייל על לאומיותו ובתגובה הוא שמע 'רוסי', הילדים צרחו וברחו מהחדר.¹⁰⁷

יעקב אפשטיין כתב בסוף אפריל 1945: "ילדים וזקנים רבים מדשדשים לפנינו, קדים קידות ומבטיחים שכולם נגד היטלר. זה מגעיל. אם רק אוכל לחזור הביתה בהקדם האפשרי".¹⁰⁸ במאי 1945 העלה על הכתב את הנקמה בגרמנים: "נקמנו באויב כהוגן. כמה נחמד להסתכל על המוני הנוודים הגרמנים, רעבים וחסרי בית! הם חלמו על שליטה, הם הוציאו אותכם, יקיריי, מבתיכם, הם הכינו לכם את המוות. והם קיבלו הכל בעצמם".¹⁰⁹ יעקב אפשטיין כתב ביוני 1945 כי מרכז ברלין נמצא בהריסות, ואף חומותיהם של ארמונות, של מוזאוני, של בתים ושל אוניברסיטאות

104 שם, 6 בפברואר 1945.

105 **מכתבו של גינזבורג**, 5 בפברואר 1945.

106 פאול יוזף גבלס (Paul Joseph Goebbels; 1897-1945) - פוליטיקאי נאצי, שר התעמולה של הרייך שלישי בשנים 1933-1945, אחד מחסידיו הקרובים ביותר של אדולף היטלר, היה נואם מוכשר ודבק בדעות אנטישמיות רדיקליות עקביות, דרש השמדה מוחלטת של העם היהודי.

107 **יומנו של ארקדי לייזרוב**, 13 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: יומנו של לייזרוב).

108 **מכתבו של אפשטיין**, 28 באפריל 1945.

109 **מכתבו של אברהם רייכמן לאימו דבורה בבוכרה שבאוזבקיסטן**, 29 במאי 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של רייכמן).

נהרסו כליל: "הרייכסטאג הוא רק חומות שבורות. טירגארטן 110 מרופט, הכל במכתשים, תעלות, פצצות שלא התפוצצו, ציוד [...] הכנסייה רק

חומות". אבל בה בעת כבר הופיעו סימנים לחיים שלווים:

קהל רב הולך, בית קפה נפתח - עצרנו לשתות בירה. אכלתי תותים עם קצפת. לא היו מספיק כפות (זה במסעדה יוקרתית!), מי קיבל כף מרק, מי קיבל כפית של תה. המארחת נתנה לנו את הכפיות האישיות שלה עם התנאי להחזיר אותן אליה, ולא למלצר הראשי. זהו זה. ג'אז מתנגן, מישהו רוקד, ומול בית הקפה, כשנכנסנו לרכב, הילדים מבקשים 'לחם' ו-'סיגריות'.¹¹¹

ליהודים, כחיילי הצבא האדום, נערכה קבלת פנים חמה בכל מקום, בייחוד היו מרגשים המפגשים עם נציגי הקהילות היהודיות במדינות ששרדו את השואה. יהודי ברית המועצות הופתעו מכך שבמדינות בורגניות מותר לקיים מסורת ולבקר בבית הכנסת, ויהודים מקומיים, בתורם, הופתעו מכך שיהודי יכול להיות קצין ולהבין יידיש.

היחס לשלל, רמת חיים והווי

במכתביהם של החיילים הסובייטים הם לא יכלו להתעלם מרמת החיים בגרמניה ומאורח החיים המאורגן היטב. כל זה חרג בהרבה ממה שהיו מוכנים אליו. לדברי אחד ממחברי המכתבים, היו הרבה הפתעות כאלה שגרמו לתדהמה.¹¹² בתחילת פברואר 1945 כתב משה גינזבורג להוריו שהוא חי כמו בבית מלון, ואוכל כמו במסעדת יוקרה: חמוצים, ריבות, עוגיות, מטוגנים, מבושלים וכו', שותה יינות, ליקרים, מיני משקאות וכו'.¹¹³ יעקב אפשטיין כתב באמצע פברואר 1945 כי בית החולים שלו ממוקם בבית ענק: רצפות פרקט, הרבה ארונות ואפילו פסנתר הושלכו בחצר, הרופאים גרו בבית גרמני נחמד, קטן ונעים.¹¹⁴ במרץ 1945 הוסיף יעקב כי הוא נמצא

110 טירגארטן הוא אחד הרובעים המרכזיים של ברלין.

111 מכתבו של אפשטיין, 11 ביוני 1945.

112 מכתבו של פרלוב, 18 בפברואר 1945.

113 מכתבו של גינזבורג, 2 בפברואר 1945 ו-5 ב.

114 מכתבו של אפשטיין, 16 בפברואר 1945.

בבית גרמני עם ריהוט נפלא: "הכל כל כך נוח ונעים. כמה מאכלים יש לגרמנים האלה! פשתן, בגדים, שמלות, ציוד רדיו, מכוניות. כולם נזרקו. אנחנו אוכלים בלי מגבלות: כל כך הרבה בקר וחזירים נטושים מסתובבים חופשי".¹¹⁵ בסוף מרץ 1945 כתב יורי וודובוז לדודתו בטשקנט שהוא וחבריו התמקמו בדירה טובה:

מיטה נקייה, הם התקנו בעצמם אורות חשמל ורדיו, יש בחדר פסנתר נפלא, יש לנו ג'אז משלנו. אבל כל הכוחות והאנרגיה נצברים לקרב המכריע האחרון, ואז נחיה עוד יותר מאושרים. למרות העובדה שהחזית נמצאת מתחת לאף שלנו, ואנחנו עדיין מרשים לעצמנו את כל מותרות החיים האפשריות, הגרמנים רצו לעשות זאת אצלנו - אבל הקדמנו אותם. ועדיין, זו ארץ דוחה.¹¹⁶

לאחר הניצחון השתנה טון המכתבים, מרבית החיילים תפסו את הנוחות הגרמנית כגמול הוגן על ייסוריהם במהלך המלחמה. דוד פנחסיק כתב למריה וגנובה בסוף מאי 1945 כי הוא גר בעיירה קטנה אך מטופחת היטב: "זה מעט יוצא דופן - אחרי כל כך הרבה שנים של שוטטות ביערות ובחפירות, הישר לדירה טובה".¹¹⁷ ישראל פרלוב כתב ביוני 1945 כי הוא וחייליו עצרו באזור פרברי יפהפה: "ליד הבית נמצא אגם ענק ויפה, בו אנו שוחים, נוסעים בסירות וכו'. באופן כללי, מנקודת מבט זו אפשר בהחלט לחיות. אך החיים מותירים חוסר וודאות וחוסר סבלנות, ובעיקר, הפנמת המצב בו אתה חי והאכזבה שאתה חווה אחרי ימי מאי כה מאושרים".¹¹⁸ מכתבים של נשים, חיילות סובייטיות, מגרמניה היו שונים מאלו של גברים. נשים הקדישו תשומת לב רבה יותר לחיי היום-יום, לנוחות ולרווחה, לאסתטיקה של הבית, לכלי בית ולתלבושות. ליה לוינתן כתבה מסולדאו במחצית הראשונה של פברואר 1945 כי הגרמנים ברחו מהעיר כל כך מהר שהם השאירו אפילו אוכל על השולחן ותלבושות בארונות: לכן, אנחנו חיים על המוכן מלחם יבש ושוקולד ועד נורות חשמל וכלי

115 שם, 8 במרץ 1945.

116 מכתבו של יורי וודובוז למריה ציגלר בטשקנט, 20 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

117 מכתבו של פנחסיק במינסק, 30 במאי 1945.

118 הכוונה לאופוריה שאחזה בחיילים סובייטים רבים לאחר חתימה על הכניעה של גרמניה הנאצית ב-8 במאי 1945; מכתבו של פרלוב, 12 ביוני 1945.

בית שונים. עם זאת, השוקולד כבר נאכל, והאורות כבויים - אין אור, וגם המצב עם מים אינו טוב. מכל השלל אני לוקחת רק ספרים בגרמנית. השפה הגרמנית שימשה אותי היטב: אני משוחחת בגרמנית לצרפתים, והאיטלקים מכנים אותי 'פראולייין'.¹¹⁹

כעבור כמה ימים המשיכה ליה וכתבה כי בעיירה פרוסית, "מאוד נאה וייחודית", אין שני בתים דומים, אלא כולם בנויים אחרת וצבועים בצבעים שונים. הרחובות סלולים, הסמטאות עולות ויורדות, ישנם מגדלים. ובכן, ציורי מאוד, וכמעט הכול שרד: "החדרים שלנו יפים מאוד, נקיים, חמים עם רהיטים יפים - ספות, מזנונים וכו'. הלואי וחדר כזה יהיה בלנינגרד".¹²⁰ במכתב אחר אף הביעה את התלהבותה:

הבתים מרוהטים היטב, שטיחים, ציורים ומראות עד כדי כך שבבתי החולים שלנו, למשל, הם הניחו ספת קטיפה יפהפה עבור הזקיף, כך שכל אישה תצרח למראהו. ישנה כמות גדולה במיוחד של כלים-חרסינה, כוסות מכל הצבעים. לקחנו כמזכרות מבית החולים בו שהינו, כמה דברים קטנים - יפים במיוחד. ועל חלק מהכלים החתימה המוכרת של מפעל סובייטי, ויש שהחפץ עצמו מראה שהוא רוסי. מה עלה לנו, שכמעט ואין לנו כלום בבית, להסתכל על כל הפאר הזה? דיוק ופדנטיות גרמניים. ראינו משהו בפעם הראשונה. תאר לעצמך במטבח יש ארון עם ארבעה מתלים וצלחת אמיל ממוסמרת מעל כל אחד מהם - Messertuch, Tischtuch, Tellertuch, Handtuch.¹²¹

עם זאת, לא תמיד טעמן של הנשים עלה בקנה אחד עם מה שראו בגרמניה. בתחילת אפריל 1945 ליה משתפת במכתב שהיא קיבלה שמלת שלל: "נחמד מאוד, תפור בטעם של אמי, אבל עם אותו קפוצ'ון כמו כל התלבושות הגרמניות. הבגדים של הנשים הגרמניות מכוערים להפליא, לא-אלגנטיים, מביכים. למרות כל התרבותיות בחו"ל, הם ממש לא יודעים להתלבש, תכריכים כאלה נחתכים מחומר טוב וחבל".¹²²

119 מכתבה של ליה לזיתן מסולדאו לסמיון (סימה) לזיתן, 12 בפברואר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

120 שם, 14 בפברואר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

121 בגרמנית - מגבת שולחן, מפת שולחן, מגבת כלים ומגבת לידיים; מכתבה של ליה לזיתן להוריה בלנינגרד, 30 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

122 שם, 2 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

הניצחון הולך וקרב

בינואר 1945 החל מבצע 'ויסלה-אודר' של הצבא האדום, ובעקבות זאת שוחרר כל שטח פולין. ב-10 במרץ חצו כוחות סובייטיים את אודר ומצאו עצמם במרחק כ-80 קילומטרים מברלין. באמצע אפריל 1945 הובסו הקבוצות העיקריות של הכוחות הגרמניים, גורלם של שרידי צבאם נחרץ. מכתבי החיילים התמלאו בגאווה בכוחו של הנשק הסובייטי, שעלה על מכונת המלחמה הגרמנית, שנראתה בלתי מנוצחת בתחילת המלחמה. מויסיי גינזבורג כתב בינואר 1945: "תנועתנו כה מהירה, לפריץ [גרמנים] אין זמן להימלט. הכבישים פקוקים בכלים [...] אנחנו תמיד בתנועה".¹²³ בתחילת פברואר המשיך מויסיי וכתב: "אנו במרחק של פחות ממאה ק"מ מברלין. בקרוב נצעד ברחובות בירת הרוצחים והתליינים".¹²⁴

בסוף פברואר 1945 הודיע מנדל ליפשיץ לבתו כי הוא כותב מכתב בעת רעש המוזיקה של התותח, כאשר האוויר והאדמה רועדים סביב: "הפריצים בורחים, הם נוטשים הכל רק כדי להינצל. הלב בוער עליהם, בתי. הם חייבים לשלם על כל סבלנו, ולא ננוח עד שהגרמני האחרון יאמר - "היטלר קפוט".¹²⁵ במרץ 1945 הביע יעקב אפשטיין, במכתב לאשתו נינה, את אמונו כי היטלר אכן יהיה בקרוב "קפוט לגמרי" ואז הוא יחבק אותה ואת הילדים "חזק-חזק" כדי שלא להיפרד עוד לעולם.¹²⁶

במרץ 1945 כתב דוד פנחסיק כי קרבות כבדים עוד לפניו, שכן לפנייהם המעוז של הצבא הגרמני (קניגסברג - ל.ס.), אך "הלהט כל כך גדול שאני פשוט לא יכול לחכות להיפטר מהמדינה הקודרת והאפורה הזו, עם המכוערות שלה, ועם בו משתלבים יחדיו יהירות, התרברבות ופחדנות. הרצון הזה נמצא שלבו של כל אחד מחיילינו".¹²⁷ מנשה וייל הבהיר כי המתקפה על המעוז האחרון של האויב בחלק זה של אדמתו בעיצומה:¹²⁸

123 מכתבו של גינזבורג, 19 בינואר 1945.

124 שם, 5 בפברואר 1945.

125 מכתבו של מנדל לוין למתילדה לוין בקירגיזסטן, 21 בפברואר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

126 מכתבו של אפשטיין בקירגיזסטן, 26 בפברואר 1945 ו-4 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

127 מכתבו של פנחסיק במינסק, 21 במרץ 1945.

128 מבצע 'קניגסברג' (6-9 באפריל 1945) נועד לכבוש את עיר המצודה קניגסברג; על פי סוכנות הידיעות הסובייטית, 93,853 חיילים גרמנים נשבו, וכ-42 אלף נהרגו.

"התקיפה עדיין מבוצעת מהאוויר, אך בקרוב, בקרוב מאוד, היא תחל מהקררקע, במטרה להנחית את המכה המוחצת".¹²⁹ באותה תקופה כתב ניקיטה טולסטוי¹³⁰ לדודתו אנה¹³¹ כי גופות הגרמנים במעילים ירוקים מונחות בכל מקום על האדמה המופשרת, וכי נשמתו הייתה שמחה ורגועה מ"זריעת האביב" הזו: "בשנה הבאה, 'פריצים' [גרמנים] חדשים לא יצמחו בשדות אלה".¹³² באפריל 1945 הוסיף כי גרמניה נמצאת על ברכיה: "שפע הדגלים הלבנים משעשע - זה אומר כניעה, הגרמנים נכנעים לחסדי המנצח. הצבא האדום הוא בלתי ניתן לעצירה - 'פרצנו והכנו'.¹³³

בסוף אפריל הקיפו הכוחות הסובייטיים שבאזור פוטסדאם קבוצה של 300 אלף חיילי האויב, וחרצו את גורלו. ארקדי לייזרוב כתב בהקשר זה דברים אופייניים. הנערות מבלָארוס¹³⁴ סיפרו לו כיצד 'נלחמו' אנשי הפולקסשטורם:¹³⁵ "כאשר הגרמנים נסוגו מהכפר, אנשי פולקסשטורם התכנסו ונעלו את נשקם, והם הביאו את המפתחות לבנות שלנו".¹³⁶ יוסף אינדנבאום כתב שהוא נמצא בברלין "הארורה" של גרמניה ה"ארורה" - "בעיר, או ליתר דיוק, בעיר לשעבר, נשמעת שאגה של פיצוצים של פגזים ופצצות כמו בגיהינום. ימיה של ברלין ספורים. מאי הקרוב יהיה ללא ספק חודש של תחילת חיי השלווה החדשים".¹³⁷

הניצחון כבר היה קרוב, וכולם רצו לחיות כדי לראותו. בוריס פייגין

-
- 129 **מכתבו של וייל, 4 באפריל 1945.**
- 130 ניקיטה טולסטוי (1923–1996) – פילולוג סובייטי ורוסי, חבר האקדמיה למדעים שבברית המועצות, נינו של הסופר לב טולסטוי. בשנים 1941–1944 היה חבר בתנועת הפרטיזנים שבסרביה, ומשנת 1944 עד 1945 לחם בצבא האדום. לאחר חזרתו לברית המועצות שימש כרופ' חבר באוניברסיטת מוסקווה.
- 131 אנה טולסטאיה – נכדתו של לב טולסטוי.
- 132 **מכתבו של ניקיטה טולסטוי לאנה טולסטאיה במוסקווה, 24 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].**
- 133 שם, 5 באפריל 1945.
- 134 הנערות מבלָארוס – נערות ונשים צעירות שבמהלך המלחמה הביאו הגרמנים אותן לעבודות כפייה בגרמניה.
- 135 'פולקסשטורם' (בגרמנית – Volkssturm) – יחידות המיליציה של הרייך השלישי שנוצרו בחודשים האחרונים של מלחמת העולם השנייה כדי להדוף את מתקפת בעלות הברית על שטחה. הן הוקמו בצו אישי של אדולף היטלר מ-18 באוקטובר 1944 שהורה על גיוס טוטלי של כלל האוכלוסייה הגברית בני 16–60, שטרם גויסו לשירות צבאי. עד מאי 1945 הוקמו כ-700 גדודי פולקסשטורם.
- 136 יומנו של לייזרוב, 26 באפריל 1945.
- 137 **מכתבו של יוסף אינדנבאום מברלין לשרה בלינגרד, 30 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].**

כתב לאשתו סוניה שהוא מחזיק מעמד לעת עתה, אך רבים מחבריו כבר נפל: ¹³⁸ "אני עדיין בחיים. מדוע זה כך אינני יודע". ¹³⁹ גם אברהם רייכמן הביע מצוקה זו בכותבו: "כמה קשה להילחם בימים האחרונים! כולם רצו לשרוד. אחד מחבריי הקרובים ביותר, אנטולי ניקולסקי, נפל יומיים לפני תום המלחמה. כמה קברים כאלה נמצאים לאורך הכבישים והערים של צ'כוסלובקיה, פולין, גרמניה! כמה קשה היה לנו לנצח. רק מי שחווה זאת בעצמו יכול להבין זאת". ¹⁴⁰

מנשה וייל נתן עדות אחרת. במכתב לאשתו בלה באפריל 1945 כתב כיצד גדוד שלם של "כוחות אויב" בראשות מפקד הגדוד נכנע וצעד לאורך הכביש המהיר בטור דק, לכיוון נקודת האיסוף". ¹⁴¹ יעקב אפשטיין כתב למשפחתו, שפונתה מלנינגרד לקירגיזסטן, כי הגיעו ימים היסטוריים ו"כל העולם נבהל" - "גרמניה הארורה הזו נמאסה. לא כנה, מקומטת, מוכה. בקרוב, כנראה ננוע מערבה ונפגוש את הבריטים". ¹⁴²

לא כולם זכו לחיות כדי לראות את הניצחון, שמחירו היה יקר. במהלך מבצע ברלין, בימים מ-16 באפריל עד 8 במאי 1945, איבדו הכוחות הסובייטיים 352,475 חיילים וקצינים, מתוכם 78,291 הרוגים. ¹⁴³ אבדות של הכוחות הגרמניים במבצע זה הסתכמו בכ-400 אלף הרוגים וכ-380 אלף שבויים. חלק מהכוחות הגרמניים נדחקו לנהר אלבה ונכנעו לכוחות בעלות הברית. ¹⁴⁴ בשעות הערב המאוחרות ב-8 במאי 1945 בפרבר ברלין -

-
- 138 **מכתבו של בוריס פייגין לסוניה פייגינה בקונגרס שאוזבקיסטן**, 3 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].
- 139 עקבותיו של בוריס פייגין אבדו ב-8 במאי 1945.
Tsentral'nyy Arkhiv Ministerstva Oborony Rossiyskoy Federatsii (Central Archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation), collection 58, inventory 18004, file 538
- 140 **מכתבו של רייכמן**, מכתב מאת אברם רייכמן לאמו דבורה בבוכרה, ה-SSR האוזבקיית, 29 במאי 1945.
- 141 **מכתבו של מנשה וייל**, 7 באפריל 1945.
- 142 **מכתבו של אפשטיין**, 30 באפריל 1945.
- 143 Grif sekretnosti snyat: Poteri vooruzhennykh sil SSSR v voynakh, boyevykh deystviyakh i konfliktakh: Statisticheskoye issledovaniye. (The classification is removed: Losses of the armed forces of the USSR in wars, hostilities and conflicts: Statistical research). G.F. Krivosheyev (Ed.) Moscow 1993, p. 220
- 144 Russkiy arkhiv: Velikaya Otechestvennaya: Bitva za Berlin. Krasnaya Armiya v poverzhennoy Germanii (Russian archive: Great Patriotic War: Battle for Berlin. Red Army in defeated Germany): Vol.15 (4-5). Moscow: "Terra", 1995, p. 141, 168, 180

קרלהרסט - נחתם כתב הכניעה הבלתי מותנה של גרמניה. ב-9 בו שחררו הכוחות הסובייטיים את פראג. המלחמה באירופה הסתיימה.

ניצחון ומהר הביתה

לאחר תבוסת האויב וכניעת גרמניה הנאצית הגיע הזמן לבחון את ההפסדים ולרפא פצעים. העודפים של גרמניה אפשרו חיים נוחים לחיילים הסובייטים, שהתנהגו כמנצחים. לאחר החזית היווה המצב החדש ניגוד מוחלט למצב הקודם. עם זאת, תנאי מחיה טובים, חיים מסודרים, הספקת מזון, שירות שקט יחסית בכוחות הכיבוש, לא נמשכו זמן רב. אחרי ארבע שנים בחזית מיהרו אנשים לשוב הביתה. משהייה בחו"ל שכללה מזון טוב, העדיפו ללכת למקום שבו נשרף הכול, למקום שבו הייתה הקצאה לחלוקת מזון וסחורות חיוניות, אך קרוביהם ואהוביהם חיכו להם, שם היה בית שצריך היה לשקם.

מויסיי גינזבורג כתב להוריו ב-8 במאי 1945 כי הוא כותב את מכתבו הראשון באווירה שלווה: "אין יריות, אין שריקת פגזים, ואין מטוסים באוויר. אם לומר את האמת, מוזר. משעמם. אבל אנחנו איכשהו נתמודד עם ה'צרה' הזו. יש עדיין הרבה דברים מעניינים לעשות, והכי חשוב לפגוש אתכם, את העיר שלי, את החברים ואת המכרים".¹⁴⁵ מריה וגנובה כתבה לדוד פנחסיק, ב-7 ביוני 1945:

אלוהים, מתי הפרידה הזו תסתיים! אני רוצה לחבק אותך כמה שיותר מהר. אני ממתינה לשמוע שאתה דופק בדלת. אל תיעלב מכך שאכתוב מעט ובבקשה אל תדרוש. כתבתי המון ועל הכל. עכשיו אני רק רוצה לדבר איתך. לדבר ולדבר. אני מחכה. מחבבת ומנשקת.¹⁴⁶

ב-21 ביוני 1945 כתב ישראל פרלוב למשפחתו שעדיין הוא ב"גרמניה הארורה" וסופר את הימים כאשר יוכל לעזוב אותה כדי לחזור למולדתו: מצבי מחמיר מהתנאים הנפלאים בהם אני חי. אני מרגיש אשם שאני לא יכול להשתתף בענייניכם. יש כל כך מעט עבודה [...] אני גר על שפת אגם יפהפה. כל יום אני שוחה, שט על סירה ואפילו דג. ניסיתי לצוד. האזור פרברי, יפה להפליא. אם נוסיף לכך מזון מצוין, אזי מתברר שהדבר היחיד

145 מכתבו של גינזבורג, 8 במאי 1945.

146 מכתבה של מריה וגנובה לדוד פנחסיק, 7 ביוני 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

שאני מתגעגע אליו הוא לשוב אליכם בהקדם האפשרי.¹⁴⁷
ניתן למצוא נימה דומה אצל מארק סמחוב, שכתב לאביו חיים, שפונה
לבשקיריה: "איך אני רוצה לצאת מכאן! כמובן שרבים יכולים לקנא בי:
אני חי כמו שר, ריהוט נפלא, אני אוכל מה שאני רוצה: חמאה, חלב,
פירות יער, פירות. אבל כאן כל כך אפל, אנשים מפחדים מאתנו ונמנעים
מיצירת מגע".¹⁴⁸

סיכום ומסקנות

עבור אדם, כישות תבונית, שום דבר לא יכול להיות יקר יותר מהחיים.
כל חיי אדם הם יקרי ערך וייחודיים. האדם אינו נחצי, ואין זה דבר
חדש. אבל חשוב איך ומתי הוא עוזב את החיים, בנעוריו, בבגרותו או
בזקנתו. במלחמה השתתפו בעיקר הצעירים שנכנסו זה לא מזמן לעולם
המבוגרים, מלאי כוח וחיוניות, שכל חייהם עוד לפניהם. גברים ונערים
יהודים רבים התנדבו לצבא. הם לא רצו לנצל את האפשרות לדחות את
גיוסם, ללכת למוסד להשכלה גבוהה או מקצועית, להציע את שירותיהם
ואת יכולותיהם כדי לחפש הזדמנויות להתחמק מהשירות בחזית, אף
שאפשרות כזו העלתה את סיכויי ההישרדות בעת מלחמה.

מדוע אנשים ביקשו להתגייס ולהישלח לחזית? האם זה היה רק ביטוי
של פטריוטיות או תודעה שהסכנה כל כך גדולה שאי אפשר לשבת בחיבוק
ידיים? השאיפה להגן על משפחותיהם, הוריהם, נשותיהם וחברותיהם,
להבטיח את עתידם? כך או אחרת, זו הייתה בחירה מודעת - לא לחכות עד
שהמוות במסווה של אויב נאצי יגיע אל ביתם, אלא לפגוש את פניו באופן
יזום ונחוש.

הימצאותו של חייל במלחמה לא הייתה ציפייה כואבת למוות. המכתבים
מראים שכל חייל ניסה לגשת לסוגיית המוות באופן פילוסופי בדרכו.
הוא הבין שמותו של אדם מסוים בקרב לא ישפיע על התוצאה הסופית
של המלחמה. חבריו לנשק יעשו את 'העבודה' עבורו, ואף הוא יעשה
זאת במקרה מוות של חבר. חיים ומוות, כשני ניגודים מוחלטים (אֶנְטִיפּוֹ)

147 מכתבו של פרלוב, 21 ביוני 1945.

148 מכתבו של מרק סמחוב ליפיים סמחוב ביישוב קרסני לוז', בחבל האוטונומי באשקיריה, 18 באוגוסט 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

דים), נכחו כל הזמן במכתבי החיילים. הייתה התנגשות מתמדת של שני המושגים הקוטביים הללו, לא רק במציאות אלא אפילו בחלומות. ההבנה שהמוות הוא תרחיש אפשרי הובילה למסקנות שונות. כמה מהחיילים העריכו כל רגע, אחרים - ניצלו את הרגע, וחיו מיום ליום, בלי לחשוב יותר מדי על המחר.

מכתב של כל חייל, אפילו היום-יומי ביותר, צפן כוח פנימי. מכתבים מתקופת המלחמה לא התאפיינו ב'הומור שחור' שבו היה זלזול בוטא במוות. רוב החיילים הבינו כי המוות קרוב ואין להקניטו. בכמה מכתבים ניסו החיילים להתייחס למותם האפשרי. לא שהוא עצמו ימות, אלא שמותו יגרום לצער וסבל למשפחה. בד בבד הוא חווה מראש צער, כאב והלם רגשי של משפחתו. ילדים יישארו יתומים, האישה - אלמנה, מותו יוביל לקשיים חומריים וכלכליים, ויגרום לנטל נוסף על כתפי המשפחה. כל זה מראה את עומק רגשותיו של החייל, את אהבתו, את מסירותו ואת רמת ההקרבה העצמית. החייל יצא לקרב וחתר למגע עם האויב לא כדי למות, אלא כדי לחיות ולאפשר חיים גם לאחרים.

החיים במלחמה חייבו אכזריות, פחות רגישות, נטרול הממד הרגשי, ללמוד לפעול באופן מחושב ובקור רוח. הנכונות להרוג אדם אחר גרמה למהפכה בתודעה. לכן אפשר לטעון כי כל מי שהיה במלחמה, ראה את המוות במו עיניו, חש את נשימתו, לא יכול היה להישאר כפי שהיה קודם. בריאותו של דור שלם של אנשים ששרדו את המלחמה התערערה לא רק בגלל רעב, בגלל עבודה קשה, בגלל מחסור בשינה, בגלל תשישות ומחלות, אלא היא גם התערערה מבחינה נפשית. חוויותיו של החייל לא נעלמו לשום מקום, אלא הסתתרו זמן מה במעמקי התת-מודע שלו. עם זאת, אדם לא היה מסוגל לשרוד את המתח שעבר במהלך המלחמה, אילולא התרחשו במוחו גם תהליכי שיקום. כתוצאה מכך חיילים שלחמו במלחמה למדו להעריך את החיים באופן כזה, ומי שלא היה במלחמה ולא חווה את קרבת המוות לא יכול היה לעשות זאת.

תרבות, היסטוריה ושפה - כל אלה היו זרים, וכל העולם הזה לא היה מובן. כל מה שלא דומה לסובייטי נתפס כעוין, כזר. עם זאת לחיילי הצבא האדום הייתה תחושה של עליונות, איש מהם לא ראה את עצמו בתפקיד כובש. מי ששרד וזכה לראות את הניצחון השיג את מטרת-העל - ניצח את האויב ושרד בעצמו. אולם המפגש עם גרמניה האמיתית, עם תרבותה, עם הארכיטקטורה שלה, עם הישגי הקדמה המדעית והטכנולוגית, עם

איכות החיים, כל אלו הובילו גם לתגובה אחרת. מכתבים מגרמניה בשנת 1945 הפכו משמעותיים יותר, מלאי תצפיות, הערכות, נימוקים ותוכניות לעתיד, השוואות מעניינות, מובחנות באופטימיות כללית, בשמחה ובחיות. אנשים שיתפו את חוויותיהם, את מחשבותיהם ואת רגשותיהם בכנות. כולם נרגעו, ואפילו הצנזורה התרככה.

החל עידן אחר, אנשים ששרדו את המלחמה נאלצו למצוא בתוכם את הכוח להתחיל הכול מחדש. מאות אלפי חיילים סובייטים שמצאו את עצמם בחו"ל במהלך מסע השחרור נגד גרמניה הנאצית, צברו ניסיון שלא יסולא בפז, ובו קיוו לעשות שימוש בחייהם החדשים שלאחר המלחמה. יהודי ברית המועצות הוכיחו את נאמנותם למדינה הסובייטית, גילו אומץ ויכולת להילחם, גבורתם התגלמה במעלליהם בשדה הקרב. היהודים שהשתחררו מהצבא האדום היו בטוחים שהמדינה הסובייטית תעריך את תרומתם לניצחון המשותף ותוקיר את הסבל של העם היהודי בתקופת השואה. עם זאת, המציאות התבררה כשונה. בבית הם ראו את החיים האומללים ואת העוני של המנצחים. כל ההישגים והתרומה של היהודים בשנות המלחמה לא הובילו להיעלמות האנטישמיות בברית המועצות. לאחר תום המלחמה דאג המשטר הסטליניסטי בעיקר להישרדותו. בחיים הפוליטיים הפנימיים התרחשו אירועים שגרמו לאכזבה עמוקה עבור היהודים, ושימשו מכשול רציני להחייאת החיים הלאומיים.

לב (לייב) סמילוביץקי, אביו של המחבר, (שורה עליונה, שלישי מימין), טוראי בגדוד נ"ט 649 בחטיבת העתודה הארטילרית נ"ט ה-13, בין חבריו לנשק. מאי 1945, גרמניה